

2023 CUMHURBAŞKANLIğI VE PARLAMENTO SEÇİMLERİ: MUHALİF SEÇMENİN MUHALEFETLE İMTİHANI¹

Muhammet Derviş METE²

ÖZET

Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde Millet İttifakı adı altında birleşen muhalefete karşı Erdoğan, Cumhuriyetin 100. yıldönümünde ve belki de Cumhuriyet tarihinin en önemli seçimlerinden zaferle ayrılmayı bilmiştir. Birbirine benzemeyen altı siyasi partinin tek bir çatı altında ve ortak bir amaç uğruna bir araya gelmesi, Türk demokrasi tarihi adına bir zenginlik olsa da bu çaba, tarihinin en yorgun, kırılğan ve güçsüz olduğu dönemde dahi iktidarı devirebilmeleri için yeterli olmamıştır. Kurulan ittifaklar, oluşturulan Altılı Masa koalisyonu, aday belirleme süreci, ekonomik kriz ve seçim arifesinde gerçekleşen yıkıcı deprem, seçim gündemini oluşturan ana meselelerdir. Muhalefet, başta ortak aday belirleme konusu olmak üzere, seçim süreci boyunca bir dizi hata yapmaktan kaçınmamış ve bunun neticesinde gittikçe otoriterleşme eğilimi gösteren ve yoksulluk, yolsuzluk ve yasaklarla mücadele hedefinden önemli ölçüde sapma gösteren mevcut iktidarın hem Cumhurbaşkanlığı hem de parlamento seçimlerini kazanmasına engel olamamıştır. Bu makalede, Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerini Erdoğan önderliğindeki AK Parti'nin kazanmasından ziyade, Millet İttifakı'nın kaybettiğini iddia etmekteyiz. Bu iddiamızı gerekçelendirmek amacıyla, şartlar neredeyse AKP'nin iktidara gelmesinden önceki dönemle aynı olmasına rağmen, muhalefetin seçimleri kaybetmesinde rol oynayan başat faktörlere odaklanmayı doğru buluyoruz.

Anahtar Kelimeler: 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento Seçimleri, Cumhurbaşkanlığı, Millet İttifakı, Altılı Masa, Muhalefet Sorunu.

---

¹Bu çalışmanın kaleme alındığı aşamada, dikkate değer görüşlerini esirgemeyen ve hâlihazırda Edinburgh Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını yürüten değerli dostum Yurdusev Yakup Akan'a ve Glasgow Üniversitesi'nde doktora yapan ve makalenin yayım aşamasına gelmesinde emeğini sakınmayan kıymetli eşim Sümeyye Nur Mete'ye destekleri için teşekkürü borç bilirim.

"Bu çalışma, YLSY programı kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı bursu ile yurtdışında doktora eğitimi aldığım sırada ortaya konulduğundan, bu vesileyle çalışmamı fonlayan Milli Eğitim Bakanlığı'na teşekkürü borç bilirim."

The University of Edinburgh is a charitable body, registered in Scotland, with registration number SC005336. Is e buidheann carthannais a th' ann an Oilthigh Dhùn Èideann, clàraichte an Alba, àireamh clàraidh SC005336.

² Edinburgh Ün., Hukuk Fakültesi, Birleşik Krallık, ORCID ID: 0000-0003-2065-7117, M.D.Mete@sms.ed.ac.uk, muhammed.dervis.mete@gmail.com, Yazar Türkiye'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi personeli.

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 28/08/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 02/10/2023

2023 PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS IN TURKEY: CHALLENGING THE ALLEGIANCE OF DISSIDENTS TO THE OPPOSITION

Muhammet Derviş METE

ABSTRACT

Despite facing formidable opposition, which had united as the Nation Alliance, Erdoğan emerged victorious in the 2023 Presidential and parliamentary elections, marking a historic win on the Republic's 100th anniversary and one of the most significant events in its history. Despite the coming together of six dissimilar political parties under a single umbrella and towards a shared objective, which could be regarded as an enrichment of our democracy, this concerted endeavor has proved inadequate in toppling the incumbent government, even amidst the most fatigued, vulnerable, and enfeebled phase in its history. The formed alliances, the establishment of the Table of Six Coalition, the candidate selection process, the economic crisis, and the destructive earthquake on the eve of the election campaign process are the main issues shaping the electoral agenda. The opposition, throughout the election process, has been unable to avoid a series of mistakes, particularly regarding the selection of a joint candidate, resulting in the incumbent government, which has shown an increasingly authoritarian tendency and deviated significantly from its goals of combating poverty, corruption, and restrictions, ultimately winning both the Presidential and parliamentary elections. In this article, we argue that, rather than attributing the victory in the presidential and parliamentary elections to the leadership of Erdogan's AK Party, it is more accurate to assert that the People's Alliance suffered a loss. To substantiate our claim, we find it appropriate to concentrate on the predominant factors that contributed to the opposition's electoral defeat, despite the conditions being almost the same as the period before AKP came to power.

Keywords: 2023 Presidential and Parliamentary Elections, The Table of Six, People's Alliance, Nation Alliance, The Opposition Problem.

GİRİŞ

Erdoğan, çok partili hayata geçiş aşamasından itibaren Cumhuriyet tarihimizin en uzun süre iktidarda kalmayı başaran lideri olarak tarihe geçmiştir. 20 yılı aşkın süredir iktidarda olan bir parti ve lideri hakkında yerli ve yabancı basında ve literatürde oldukça özgün çalışmalar mevcuttur.³

---

³ Her ne kadar bu çalışmaların tamamına tüketici bir şekilde burada yer vermek mümkün olmasa da AK Parti iktidarının farklı dönemlerini kapsamlı bir şekilde değerlendiren özgün çalışmalar için bkn. İnsel, Ahmet (2003), "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *The South Atlantic Quarterly*, 102(2): 293-308.; Hale, William ve Ergun Ozbudun (2009), *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: the Case of the AKP* (Routledge); Tepe, Sultan (2005), "Turkey's AKP: A Model 'Muslim-Democratic' Party", *Journal of Democracy*, 16(3): 69-82.; Öniş, Ziya (2012), "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era", *Turkish Studies*, 13(2): 135-152.; Yılmaz, İhsan ve Galib Bashirov (2018), "The AKP after 15 years: Emergence of Erdoganism in

Öte yandan, muhalefete ilişkin yapılan çalışmaların büyük kısmı, basın yayım organlarında üretilen köşe yazılarından ve açık oturum programlarından ibarettir.⁴ Bu çalışmamızda muhalefete odaklanmamızın ilk gerekçesi de budur. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti-AKP)⁵ iktidarının otoriterleşme eğiliminin artması, liderlerin kutuplaştırma temelli siyasetin dozunu artırmaları, ekonomik kriz ve son olarak şubat ayında gerçekleşen Pazarcık ve Elbistan depremleri, 2023 seçimlerinin belki de Cumhuriyet tarihinin en önemli seçimleri olmasına sebebiyet veren temel faktörlerdir. Bu nedenle, bu seçimlere özel bir ehemmiyet atfedilmiş ve muhalefetin üzerindeki stres yükü de bu sebeple oldukça artmıştır. İktidar partisinin, tarihinin en güçsüz döneminde olduğu yönündeki yaygın kanya rağmen, muhalefetin seçimleri kazanamaması durumunda, şu anda literatürde “yarışmacı otoriter rejimler” kategorisinde kendisine yer bulan Türk demokrasisinin, tam anlamıyla otoriter rejimler sınıfına dahil olma riski dile getirilmiştir (Özbudun, 2023). Seçimin önemi dikkate alındığında, önceki seçimlere nazaran tüm dikkatler muhalefetin üzerine yoğunlaşmıştır. Bu nedenle muhalefetin seçim süreci boyunca yaptığı yahut yapması gerektiği halde yapmadığı hamlelerin ayrıntılı olarak ortaya konulması ihtiyacı, bu makalede muhalefete odaklanmamızın ikinci temel gerekçesidir.

Her ne kadar odak noktamız muhalefet olsa da muhalefetin hangi şartlar altında Cumhuriyet tarihinin belki de en kritik seçimlerini kaybettiğini ortaya koyabilmek adına, ilk bölümde AK Parti'nin 21 yıllık performansına ana hatlarıyla değinmeyi elzem buluyoruz. Makalenin takip eden iki bölümünde, önce Altılı Masa'nın Erdoğan iktidarına son vermek amacıyla ve birbirine benzemez altı siyasi partinin⁶ ortak bir hedef doğrultusunda nasıl ve hangi şartlar altında bir araya geldiğine odaklanacağız. Sonrasında ise politik kutuplaşma seviyesinin oldukça yüksek olduğu bir ülkede, farklı sesleri içerisinde barındıran böyle bir oluşumun ortaya çıkmasını demokrasi adına bir kazanım ve zenginlik olarak değerlendirmek gerekse de bu çabanın muhalefetin seçimleri kazanmasına neden yetmediğine yoğunlaşmayı amaçlıyoruz.

Turkey”, *Third World Quarterly*, 39(9): 1812-1830.; Özbudun, Ergun (2014), “AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift”, *South European Society and Politics*, 19(2):155-167.

⁴ Türk siyasetinde muhalefete odaklanan bazı çalışmalar için bkn. Tuncel, Gökhan ve Selahaddin Bakan (2013), “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(31): 5341-5370; Kotan, Cem (2022), “Türkiye’de Siyasi Muhalefet ve Demokrasi: Tarihsel Bir Okuma”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 19-33.

⁵ Bilindiği üzere, iktidar partisinin isminin zikredilme şekli üzerinde yapılan tercih, tercih yapan şahısların bu partiye yaklaşımını da belirlemektedir. Muhalefet kanadı, iktidar partisine AKP demeyi tercih ederken, iktidar partisi temsilcileri ve destekçileri ise partisinin ismini AK Parti şeklinde zikretmeyi tercih etmektedirler. Siyaset bilimi literatürüne katkı sağlamak amacıyla ortaya konulan akademik bir metinde böyle bir tercih yapmayı objektiflik kriterini sağlayamama endişesinedeniyle doğru bulmuyoruz. Bu nedenle, çalışmamızda iktidar partisinden bazen AK Parti bazen de AKP olarak bahsetmemizin tutarsız görünme riski taşıdığı endişesi anonim hakemlerce dile getirilmesine rağmen, tutarsız görünme ile objektif görünmeme şeklinde tezahür eden iki istenmeyen durum arasından, eskilerin tabiriyle ehven’i şer olanı tercih etmeyi isabetli buluyoruz.

⁶ Millet İttifakı bünyesindeki partilere, bu partilerin tüzüklerine, politikalarına ve seçmen profillerine baktığımızda, özellikle solu temsil eden CHP ile AK Parti'den kopan ve daha ziyade küskün muhafazakâr seçmenin oyuna talip olan DEVA ve Gelecek Partisi'nin aynı çatı altında ittifak kurabilmeleri, Türkiye siyasi tarihi açısından pek kolay değildir. Bu kadar keskin olmasa da benzer farklar milliyetçi bir profil çizen İyi Parti ile ittifakın diğer ortakları arasında da mevcuttur. Bu nedenle, bu makalede Millet İttifakı'ndan söz ederken sıklıkla “birbirine benzemez altı siyasi parti” ifadesini kullanma ihtiyacı duyduk.

Bu bölümde, muhalefetin değişmeden iktidarın değişmesinin mümkün olmadığı argümanını seçim kampanyasının merkezine yerleştiren Muharrem İnce'nin endişe ve uyarılarına da ayrıca yer vermekte yarar görüyoruz (Sözcü, 2022).

“Yine Yeniden Erdoğan” başlığı altında ise Cumhurbaşkanı adaylarını ve bu adayların seçim stratejilerini, resmi seçim sonuçlarını ve Erdoğan'ın zaferini yakından incelemeyi hedefliyoruz. Bu bölüm, seçim sonuçlarını da içerdiğinden, belki muhalefete ve muhalefetin hatalarına yoğunlaşmadan önce bu bölümün okura sunulması, metnin akıcılığı ve açıklığı açısından ilk bakışta daha isabetli bir tercih gibi dursa da Erdoğan'ın hangi şartlar altında zafer kazandığını daha iyi gözlemleyebilmek adına, kronolojik sıralamayı da takip ederek, Altılı Masa'nın kuruluş aşamasına ve bu süreçte muhalefetin almış olduğu yanlış aksiyonlara ilişkin değerlendirmemizi, seçimlere ilişkin değerlendirmemizin önüne koymayı daha isabetli buluyoruz.

1) SEÇİME DOĞRU

Cumhuriyetin yüzüncü yılında ve belki de tarihinin en önemli seçiminden zaferle çıkmayı başaran Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, başta anket firmaları olmak üzere herkesi şaşırtmış ve şapkadan yine tavşan çıkarmayı başarmıştır (Reuters, 2023).⁷ Seçim sonuçlarının neden beklenenin aksine sonuçlandığını, bir başka ifadeyle Erdoğan ve AKP'nin seçimi kaybedeceği yönünde kamuoyunda güçlü bir beklenti oluşmasına rağmen, bu beklentinin neden karşılanmadığını ortaya koyabilmek adına AKP'nin kısaca karnesine -özellikle fabrika ayarlarından ciddi ölçüde sapma gösterdiği 2013 yılı ve sonrasında- mercek tutmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. 2002 yılında iktidara geldiğinde AK Parti hem gerçekleştirdiği ekonomik reformlarla hem de demokrasi standartlarında iyileşme vadeden tutumuyla parlak bir görüntü sergilemeyi başarmıştır. Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlama noktasında attığı adımlar ile beraber müzakere sürecini resmi olarak başlatmayı başarmış, kendisine 3Y ile mücadele (yolsuzluk, yoksulluk ve yasaklar) mottosuyla hareket etme hedefi koymuş ve partinin bu politikaları toplumda karşılık bulmuştur (Yeni Şafak, 2005). Seçmen, AK Parti'ye göstermiş olduğu teveccühü seçimler yoluyla ortaya koymuş ve 2007 yılında yapılan genel seçimlerde AKP, oyunu yaklaşık yüzde 34'ten yüzde 47'ye çıkarmayı başarmıştır⁸.

⁷ 22 anket firması arasından yalnızca üç tanesi Erdoğan'ın 14 Mayıs seçimleri öncesi önde olduğunu gösterirken, geriye kalan firmaların tamamı Kılıçdaroğlu'nun ya yüzde 50+1 formülünü kılıpayı sağlayamayacağını yahut seçimleri ilk turda kazanacağını öngörmüştür. Ayrıntılı anket verileri için bkn. Euronews (2023), “Hangi Anket Firması 2023 Seçim Sonuçlarını En Doğru Tahmin Etti?”, <https://tr.euronews.com/2023/05/14/hangi-anket-firmasi-2023-secim-sonuclarini-en-dogru-tahmin-etti> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

⁸ YSK'nın verilerine göre AK Parti 22 Temmuz 2007 seçimlerinde yüzde 46,52 oranında oy almıştır. Bkn. YSK (2007), 30 Temmuz 2007 tarih ve 739 sayılı YSK Kararı, 30 Temmuz 2007 tarih ve 26598 sayılı Resmî Gazete, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukharc/gumrukharic.pdf> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).

Tabi bu süreçte, 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde ortaya çıkan ve kamuoyunda 367 krizi olarak bilinen anayasa krizinin ve bu krizin derinleşmesinde önemli rol oynayan silahlı kuvvetlerin, Anayasa Mahkemesinin ve muhalefetin de önemli bir rol üstlendiği gerçeği yadsınmaz.⁹

27 Nisan 2007 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin internet sitesinde, seçilecek cumhurbaşkanının “Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlılık” prensibini benimsemiş bir profile sahip olması gerektiği, aksi halde askerın duruma kayıtsız kalmayacağına ilişkin uyarısı e-muhtıra olarak yorumlanmış ve bu müdahale, askerın siyaseti dizayn etme politikalarından biri olarak tarihe geçmiştir (Doğan, 2020: 279). Bu tarihten çok kısa bir süre sonra Anayasa Mahkemesi (AYM), anayasa değişikliği için gerekli olan karar yeter sayısı ile toplantı yeter sayısı arasındaki farkı görmezden gelerek, anayasanın karar yeter sayısı için öngördüğü üçte ikilik nitelikli çoğunluk şartını, meclisin toplanması için gerekli olan çoğunluk şartı olarak da arama yoluna başvurmuş ve anayasal krizin derinleşmesine katkı sağlamıştır (Mete, 2021: 73-77). AYM'nin oldukça tartışılan bu kararı,¹⁰ birçok saygın anayasa hukukçusuna göre anayasanın hem sözüne hem ruhuna aykırı olduğu ve hukuki zeminden uzaklaşp politik argümanlara dayandığı gerekçesiyle eleştirilmiş ancak muhalefet bu tartışmalı karara dört elle sarılmıştır (Özbudun ve Gençkaya, 2009: 97).

Takip eden yılda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca AKP'nin kapatılması amacıyla açılan davadan, iktidar partisinin kıl payı kurtulması ve “laiklik karşıtı eylemlerin odağı” olduğu gerekçesiyle hazine yardımından kısmen yoksun bırakılması, AKP'nin askeri ve bürokratik vesayetten kurtulma planları yapmasının zeminini oluşturan önemli dönüm noktalarıdır.¹¹ Özellikle, 2010 yılında yapılan ve anayasada köklü reformlara kapı aralayan anayasa referandumu ile birlikte iktidar partisi, tedrici ama kendinden emin bir şekilde “gerekli” adımları atmayı bilmiş, ve askeri ve bürokratik vesayetin artık kendisine tehdit oluşturmasının önüne geçmeyi başarmıştır. 2011 yılında yapılan genel seçimlerde, toplumun neredeyse yarısının oyunu almayı başarmış olan iktidarın önünde durabilecek bir veto oyuncusu artık kalmamıştır. Ergenekon ve Balyoz operasyonlarıyla asker gücünü kaybetmiş, 2010 referandumunun getirdiği yenilikler sayesinde yargıda kadrolaşmanın önü daha da açılmış ve jüristokrasi de tehdit olmaktan çıkmıştır (Ulusoy, 2020).

⁹ Anayasalkriz terimi çok yaygın kullanılmasına rağmen, literatürde anayasa krizine ilişkin çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Anayasa krizinin ne olduğu ve bir krizin hangi durumlarda anayasal kriz olarak adlandırılabilceğine ilişkin tartışmalar için bkn. Balkin, Jack M. (2017), “Constitutional Crisis and Constitutional Rot”, *Maryland Law Review*, 77(1): 147-160; Levinson, Sanford ve Jack M Balkin (2009), “Constitutional Crises,” *University of Pennsylvania Law Review*, 157(1): 707– 754. Anayasa krizlerini Türk demokrasisi bağlamında değerlendiren özgün bir çalışma için bkn. Mete, Muhammet Derviş (2021), “Constitutional Crises and Referendums in Turkey”, *Yasama Dergisi*, 44(2): 61-100.

¹⁰ Anayasa Mahkemesi, E. 2007/45. K. 2007/54, 01.05.2007, Resmî Gazete, 27.06.2007, No. 26565.

¹¹ Anayasa Mahkemesi, E. 2008/1, K. 2008/2, 30.07.2008, Resmî Gazete, 24/10/2008, No. 27034.

Tüm bu gelişmelerin, Türk siyasetine olumlu ve olumsuz birtakım yansımaları olmuştur. Türk demokrasisi, bir “sıfatlı demokrasi”¹² olan askeri vesayet demokrasisi olarak anılmaktan kurtulmuş ve batılı anlamda liberal bir demokrasi olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Özellikle o günlerde batı medyasının görmüş olduğu tablo tam olarak budur.¹³ Ancak durum gerçekten de lanse edildiği kadar parlak mıdır? Yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanması, Montesquieu’nun da ifade ettiği üzere tam bir felakettir. Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine isimli eserinde kuvvetler ayrılığı ilkesini, hürriyetlerin teminatı için olmazsa olmaz olarak nitelirmektedir.

“...Yargı kuvveti, yasama ve yürütmeden ayrı olmadıkça hürriyet yoktur. Yargı yasama ile birleştiği takdirde, tebaanın hayatı ve hürriyeti keyfi kontrole tabi olur. Çünkü bu durumda hâkim, kanun koyucu olur. Yargı, yürütme iktidarı ile birleştiği takdirde ise hâkim, şiddetle ve zalimce davranabilir. Aynı kişi yahut aynı kurul -ister soylulardan olsun ister halktan olsun- bu üç kuvveti elde ettiği takdirde bu her şeyin sonu demek olur” (Montesquieu, 1998: 234; Özbudun, 2015: 15).

2010 yılı itibarıyla Türk demokrasisinin tecrübe ettiği şey tam da bu olmuştur. Demokrasinin olmazsa olmazı güçler ayrılığı prensibinin yerini güçler birliği almış ve bu güçleri geçmişte dengeleyen -ve çoğu zaman bu dengeleme misyonunu, demokrasimizin pekişmesi amacıyla ziyade kendi çıkarlarını önceleme ve gözetme maksadıyla yerine getiren- askeriye ve yargı kurumları gücünü kaybetmiştir. Demokrasimiz, maalesef pekişme sürecini tamamlayamamış ve batılı anlamda gerçek bir liberal demokrasiye dönüşme fırsatını kaçırmıştır.¹⁴

2013 yılını, bu fırsatın kaçmasına sebep olan olayların başlangıç noktası olarak kabul etmek mümkündür.¹⁵ Bu yılın yazında patlak veren Gezi olaylarında iktidar, artık muktedir olduğunu ve istediği her şeyi yapma kudretine sahip olduğunu kanıtlamak istercesine devletin tüm imkanlarını seferber etmekten kaçınmamıştır. Kısa bir süre sonra, o döneme kadar toplumda

¹² Sıfatlı demokrasi kavramı ilk kez Collier ve Levitsky tarafından ortaya atılmıştır. Yazarlar toplamda 550 adet demokrasi tipi belirlemiş ve özellikle liberal olmayı başaramamış ancak öte yandan tam otoriter rejimlerin özelliklerini de yansıtmayan arada kalmış hibrit rejimler üzerinde yoğunlaşmışlar ve kategorizasyonu da bu ölçütlere bağlı kalarak geliştirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Collier, David ve Steven Levitsky (1996), “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research,” *World Politics*, 49(3):430-451.

¹³ Örneğin genişlemeden sorumlu Avrupa Komisyonu üyesi Stefan Fuele 2010 anayasa referandumunu ile hayata geçen reformların üyelik kriterlerini sağlama noktasında önemli bir adım olduğunu dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Borrud, Gabriel and Dorian Jones (2010), “Constitutional Reform”, <https://www.dw.com/en/european-union-welcomes-turkeys-constitutional-reform-victory/a-5999622> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

¹⁴ Demokrasinin konsolidasyonuna ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkn. Linz, Juan J. ve Alfred Stepan (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-communist Europe* (Johns Hopkins University Press); Türk demokrasisinin pekişme sancıları için bkn. Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. (Boulder: Lynne Rienner Pub); Gençkaya, Ömer (2000), *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey* (Central European University Press).

¹⁵ Literatürde AKP’nin otoriterleşme eğilimi göstermeye başladığı tarihe ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Esen ve Gümüşçü AKP’nin 2011 yılında yapılan genel seçimler sonrası çizgisini değiştirdiği ifade etmektedir. Bkn. Esen, Berk ve Şebnem Gümüşçü (2023), “How Erdoğan’s Populism Won Again, Journal of Democracy”, 34(3): 21-32. s.22; Akçay ise 2010 yılında yapılan anayasa referandumunu, gezi olayları ve Gülen grubuyla girişilen mücadeleyi birlikte değerlendirmekte ve bu birkaç yıl içerisinde AKP’nin dönüştüğünü ifade etmektedir. Bkn. Akçay, Ümit (2018), “İki Farklı AKP ve Otoriterleşme”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/07/24/iki-farkli-akp-ve-otoriterlesme> (Erişim Tarihi: 18.06.2023).

cemaat, (Gülen cemaati, hizmet hareketi) olarak bilinen grup ile iktidar arasında dersanelerin kapatılması konusu özelinde bir savaş başlamış ve kamuoyu bu yapılanmanın gizli ajandalarının olduğunu öğrenme fırsatı bulmuştur. Bu yapıya göre yolsuzluk ve rüşvet operasyonları, iktidara göre ise seçilmiş meşru iktidara karşı yürütülmüş kumpas operasyonlarının yapıldığı 17-25 Aralık 2013 tarihi, yakın Türk siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarih, devlet ile “paralel devletin” savaş baltalarını çıkardığı ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarını da savaş alanına çevirdikleri ve yıllar süren kanlı bir mücadelenin başladığı tarihtir. Devlet, devletin tüm kılcallarına nüfuz etmeyi başarmış ve büyük bir ustalıkla hem gayelerini hem de müntesiplerini gizlemeyi başarmış olan “devlet içerisindeki bu devlete” karşı mücadele edebilmek amacıyla hukukun sınırlarını zorlamakta, özellikle Ceza Muhakemesi Kanunu’nda önemli değişiklikler yapmakta ve AB müktesebatı ile uyumu sağlama yolunda elde ettiği kazanımlarından geri adım atmakta beis görmemektedir. Dünya siyasi tarihinin belki de bugüne kadar tecrübe etmediği, tamamen kendine özgü yöntemleri olan böyle bir yapılanma ile mücadele, yasal sınırlar içerisinde kalınarak yapılabilir miydi ve hukuk bu yapılanmanın hakkından gelebilir miydi? Bunlar sorulması ve cevap bulması gereken değerli sorular olmakla birlikte, bu çalışmanın kapsamı dışındaki hususlardır. Ancak bu aşamada şu kadarını söylemek gerekir ki, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin fabrika ayarlarının bozulmasında başat rol oynayan faktör, FETÖ ve FETÖ ile yapılan mücadele sürecinde benimsenen yöntemlerdir.

Başta silahlı kuvvetler, emniyet ve yargı olmak üzere devletin tüm kurum ve kuruluşlarındaki mensupları hızla deşifre edilen bu yapılanma, son kozunu oynayacak ve kendi vatandaşlarını öldürmeyi bile göze alarak darbe girişiminde bulunacaktır. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen bu darbe girişimi, iktidarın sadece fabrika ayarlarından kopuşunun devamı niteliğindeki bir olay değil, aynı zamanda kuruluş ayarlarına tamamen zıt uygulamalara yönelmesine sebep olan -belki bir parça da meşruluk kılıfı ören- oldukça kritik bir vakadır. Bu tarih ile birlikte Türk halkı, olağanüstü hâl rejimine uyanmış ve artık meclisin baypas edildiği ve devletin kanun hükmünde kararname ile yönetildiği yeni bir sistemi iliklerine kadar hissetmeye başlamıştır (Esen ve Gümüştü, 2017: 303).¹⁶ Yüz binlerce kişi mesleklerinden ihraç edilmiş ve yine yüz binlerce vatandaş hakkında adli ve idari soruşturma ve kovuşturma yürütülmüştür. Devletin, bu yapılanmanın vermiş olduğu zararları hızlı ve etkin bir şekilde giderme yönünde ortaya koyduğu iradenin elbette bazı olumsuz sonuçları olmuştur ve olacaktır. Bu süreçte, adil yargılanma hakkı ihlal edildiği ölçüde mağduriyetler artmaya başlamış ve Erdoğan’ın ifadesiyle “at izi it izine karışmıştır” (T24, 2016).

2017 yılında ve OHAL rejiminin gölgesi altında halk yeni bir referandum ile karşı karşıyadır. İktidara göre karşılaşılan tüm bu problemlerin kaynağı parlamenter sistemdir. Günah keçisi ilan edilen bu sistemden vazgeçilmesi ve hızlı ve etkin karar alma mekanizmalarıyla donatılmış Türk tipi başkanlık sistemine geçilmesi gerektiği yönündeki propaganda işe yaramış ve

¹⁶ Meclisin işlevini yitimesi nedeniyle yazarlar, bir nevi noterlik anlamına gelen “rubber-stamp institution” ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir.

2017 yılı itibariyle yaklaşık bir asırlık parlamenter sistem tecrübesi bir kenara bırakılarak, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yapılmıştır.¹⁷ Amerikan tipi başkanlık sisteminden oldukça farklı olan ve daha ziyade Rusya tipi süper başkanlık sistemini andıran bu yeni sistemde, cumhurbaşkanı oldukça önemli yetkilerle donatılmıştır (Boyunsuz, 2016: 70; Mete, 2022: 1162). Cumhurbaşkanı, kararname çıkarma ve uygulama yetkileri ile donatıldığından hem yasama hem de yürütme fonksiyonlarını icra etmektedir. Bir başka ifadeyle Cumhurbaşkanı hem yasamadır hem de yürütmedir. Yüksek yargı mensuplarını atama görevi de kendisine tevdi edildiğinden ayrıca yargıdır.¹⁸ Tüm erkleri tekelinde bulunduran cumhurbaşkanının iradesi olmadan yahut bu iradeye karşı hareket etmek artık mümkün değildir. İstifa kültürü eskiden beri bu topraklarda pek yeşermemiştir ancak mevcut sistemde yetkili bir personel, istifa etme iradesi ortaya koymak istediğinde, ancak görevden affını talep edebilir. Tüm kurumlar ve kişiler “Cumhurbaşkanımızın talimatıyla” hareket edebilecek bir pozisyondadırlar. Bu durumu, şubat ayında doğu ve güneydoğu illerinde gerçekleşen ve 50.000’in üzerinde kayıp verdiğimiz depremde en acı şekilde tecrübe etmek zorunda bırakıldık (Tol, 2023). Cumhurbaşkanımızın talimatı olmadan harekete geçemeyen bakanlıklar, valilikler, kaymakamlıklar, silahlı kuvvetler personeli ve hatta kepçe operatörleri bize yeni sistemin “faziletlerini” gösterme noktasında oldukça anlamlı bir performans sergilemişlerdir.¹⁹

Akademisyenlerin iktidarı eleştirirken kılı kırk yararcasına kelimelerini özenle seçtiği, gazetecilerin yaptıkları haber neticesinde tutuklanma endişesi taşıdığı, sıradan vatandaşların sosyal medya platformlarında görüş beyan ederken, yapmış oldukları paylaşımların adli bir soruşturma ve kovuşturmanın konusunu oluşturup oluşturmayacağı endişesi ile yaşadıkları bu yeni mevcut rejimin hem otoriter hem de demokratik yanlarının olduğu aşıkardır. Sahip olduğu bu hibrit özellikleri nedeniyle Türk demokrasisi, artık sıfatlı dahi olsa bir demokrasi olarak kabul görmemekte, ancak öte yandan tam otoriter rejimlerin özelliklerini taşıdığı yönündeki eleştiriler de gerçeği yansıtmamaktadır.²⁰ İşte bu nedenle literatürde Türk demokrasisi “yarışmacı otoriter rejim” olarak tanımlanmaktadır²¹ (Levitsky ve Way, 2010; Esen ve Gümüşçü, 2016).

¹⁷ Bu iki sistemin mukayeseli olarak ele alındığı çalışma için bkn. Moe, Terry ve Michael Caldwell (1994), “The Institutional Foundations of Democratic Government; A Comparison of Presidential and Parliamentary Systems,” *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 150(1): 171-195.

¹⁸ Siyasi iktidarın denetlenme ve dengelenmesinde yargının hayatı önemini haiz rolüne ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkn. Gönenç, Levent (2015), *Siyasi İktidarın Denetlenmesi-Dengelenmesi ve Yargı*, (Adalet Yayınevi-2. baskı).

¹⁹ Bir hükümet sistemi olarak başkanlık sisteminin parlamenter sisteme nazaran Türk demokrasisi açısından daha uygun ve efektif bir sistem olduğuna ilişkin görüşler için bkn. Kuzu, Burhan (2016), *Her Yönü ile Başkanlık Sistemi*, (Babiali Kültür Yayıncılığı- 6. Baskı); Başkanlık sisteminin handikaplarına ilişkin değerli bir çalışma için bkn. Linz, Juan J. (1990), “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1(1): 51-69.

²⁰ Türk demokrasisinin yarışmacı otoriter rejimden tam otoriter rejime doğru evrildiğine ilişkin görüşler için bkn. Çalışkan, Koray (2018), “Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive toward Full Authoritarianism”, *New Perspectives on Turkey*, 58(1): 5-33; Özbudun, Ergun (2022), “Yarışmacı Otoriterizmden Kapalı Otoriterizme”, <https://www.perspektif.online/yarismaci-otoriterizmden-kapali-otoriterizme/> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

²¹ Literatürde, seçimlerin biçimsel ve oyunun kurallarına uygun şekilde gerçekleştirildiği otoriter rejimlere ilişkin farklı isimlendirmeler mevcuttur. Seçimsel otokrasilere ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkn. Schedler, Andreas (2013), *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism* (Oxford University Press).

Levitsky ve Way tarafından ortaya atılan bu tür rejimlerde, girilen seçimler açısından yarışma gerçektir ancak adil değildir (Levitsky ve Way, 2010: 5). Oyun alanı iktidar lehine kurulmuştur. Medyaya, hukuka ve finans kaynaklarına erişim noktasında iktidar, muhalefete nazaran oldukça avantajlı konumdadır (Levitsky ve Way, 2010: 10). Ancak, muhalefetin seçimleri kazanma ihtimalinin mevcut olması, bu rejimleri tam otoriter rejimlerden ayıran en önemli faktördür. Castaneda, yarışmacı otoriter rejimleri futbol müsabakasına benzetmektedir (Castaneda, 1995: 131). Ancak bu müsabakada, iktidarın takımı tam kadro sahada iken, muhalefet eksik oyuncu kadrosuyla mücadele etmek zorundadır (Castaneda, 1995: 131). Hakem -Yüksek Seçim Kurulu- iktidardan yanadır. Ancak oyun alanının eşitsizliğine rağmen, bu müsabakanın/seçimin muhalefet tarafından kazanılma ihtimali mevcut olduğundan iktidar partisi, seçim akşamı tam otoriter rejimlerin aksine, arkasına yaslanıp rahat bir şekilde seçim sonuçlarını takip etme lüksüne sahip değildir (Levitsky ve Way, 2010: 12). Kısaca iktidar, sahip olduğu tüm avantajlarına rağmen, seçimi kazanabilmek için mücadele etmek ve “ter dökmek” zorundadırlar (Levitsky ve Way, 2010: 12).

İktidara, yoksulluk, yolsuzluk ve yasaklar ile mücadele etme motivasyonu ile gelen AK Partinin yönettiği 2023 Türkiye’inde ortaya çıkan tablo, zikredilen bu kriterler açısından pek de iç açıcı değildir. Ekonominin ciddi bir çıkmazda olduğu ve Türk lirasının son birkaç yılda önemli oranda değer kaybettiği ortadadır. Enflasyon canavarı ile mücadele mottosuyla iktidara gelen AK Partinin yönettiği 2023 Türkiye’inde reel enflasyon üç haneleri görmüş durumdadır (DİSK-AR, 2022). Tencerenin seçim kaybettireceği genel kabulüne bel bağlayan muhalefetin son birkaç yılda eleştirilerini, iktidarın ekonomi politikalarına yoğunlaştırması bu yönüyle tesadüf değildir. Öte yandan, iktidarın yolsuzluk ve yasaklar karnesi de pek iç açıcı değildir. Özellikle Ak Parti’nin ilk iki dönemiyle mukayese edildiğinde, bu konularda ciddi bir gerilemiş söz konusudur²² (Freedom House, 2023). Bu yönleriyle 2023 seçimleri öncesi atmosfer ile 2002 yılında AKP’nin iktidara geldiği dönem öncesi şartlar oldukça birbirine benzemektedir. Şöyle ki; AK Parti iktidara gelmeden kısa bir süre önce ülke postmodern bir darbeyi tecrübe etmiştir. Dönemin muktedirleri; dünya görüşü, hayat tarzı ve hatta kılık kıyafet tercihleri nedeniyle vatandaşlarına hayatı dar etmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir (Uysal, 2019: 281). 28 Şubat sürecinde, demokrasi ve insan hakları standartları açısından pek de parlak olmayan bir tablo hakimdir.²³

2023 Türkiye’inde de AKP iktidarının demokrasi ve insan hakları karnesine baktığımızda yine tablonun pek değişmediği aşikardır. Bu iki dönem arasındaki benzerlik sadece demokrasi standartlarında ortaya çıkan erozyondan ibaret değildir elbette. 2002 öncesinde ülke, tarihinin belki de en büyük ve tahrip edici ekonomik kriziyle karşı karşıyadır. Ayrıca krizi müteakiben

²² Freedom House, 2015 yılında yayımladığı raporda politik ve sivil haklar açısından Türkiye’nin puanını yüz üzerinden 58 olarak tespit ederken, 2023 yılı itibarıyla Türk demokrasisi 32 puana kadar gerilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Freedom House (2023), “Freedom in the World 2023: Turkey”, <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2023> (Erişim Tarihi: 14.08.2023).

²³ 28 Şubat sürecini Kemalizm ve siyasal İslam çatışması bağlamında ele alan kapsamlı bir çalışma için bkn. Cizre, Ümit ve Menderes Çınar (2003), “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3): 309-332.

gerçekleşen Marmara depremi nedeniyle dönemin iktidarı hem ekonomik hem de fiziki bir enkazın altında kalmıştır. Bu şartlar altında politikaya taze kan olarak giren AK Parti, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerden tek başına zaferle çıkmayı bilmiştir.²⁴ 2023 seçim arifesinde muhalefet, AKP'nin ekonomik kriz ve depremle geldiği ve yine ekonomik kriz ve deprem ile gideceği argümanına sımsıkı sarılmakta ve 2023 seçimlerinin AKP'nin son seçimi olduğuna ilişkin en ufak bir endişe taşımamaktaydılar (Özsoy, 2023). Peki ne oldu da şartlar neredeyse 2002 öncesi dönemle neredeyse birebir aynı olmasına rağmen muhalefet hem cumhurbaşkanlığı hem de parlamento seçimlerini kaybetmeyi başardı? Muhalefet nerede hata yaptı? Muhalefet, şartlar bu kadar kendi lehlerine olgunlaşmışken, tarihinin en yorgun, en kırılğan ve belki de en güçsüz olduğu dönemde Erdoğan'ı, bir başka ifadeyle "hasta adamı" alt etmeyi neden başaramadı? Bu zafer, gerçekten de Erdoğan'ın zaferi midir, yoksa muhalefetin yanlış tercihlerinin ve koordinasyonsuzluğunun doğal bir neticesi midir? Makalenin bundan sonraki bölümlerinde bu sorulara yanıt bulmayı amaçlıyoruz.

2) MUHALEFETİN KOALİSYONU: ALTILI MASA

Türk siyasi tarihine bakıldığında, seçmenin parti ve parti politikalarından ziyade lider odaklı bir tercihte bulunduğu sır değildir. Güçlü ve liderlik vasıfları ön plana çıkan figürler, siyaseti dizayn etme ve gündem belirleme noktasında kolay kolay acizyet göstermezler. Kabul etmek gerekir ki Türk siyasetinde sağ, bu konuda soldan daha avantajlıdır. Menderes, Özal, Demirel, Erbakan ve Erdoğan gibi karizmatik liderler, kitleleri belirli bir hedef/dava doğrultusunda kanalize edebilme yeteneklerine sahip ve güçlü liderlik özellikleri olan politik figürlerdir. Ancak saydığımız hiçbir lider, Erdoğan kadar iktidarda kalmayı başaramamış ve Erdoğan'ın sahip olduğu başarıya ve güce ulaşamamıştır. Muhalefet, Erdoğan'a karşı girmiş olduğu tüm seçimlerden yenilgiyle ve hatta bazılarında hezimetle ayrılmıştır. Bu da muhalefetin tüm moral ve motivasyonunu sekteye uğratmıştır. Muhalefete göre Erdoğan, adeta aşılması mümkün olmayan bir bölüm sonu canavarından farksızdır. Ancak 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde, muhalefetin İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerini kazanması, kaybettikleri öz güvenlerini yeniden kazanmalarında ve Erdoğan'ın da yenilebileceğine olan inançlarını tazelemelerinde önemli bir rol oynamıştır.

Ancak muhalefet, oldukça güçlü bir kemik oya sahip olan ve Türk siyasetinin en tecrübeli ve başarılı figürlerinden biri olmayı başarmış bir lideri ve partisini yenmenin yolunun, birleşmekten ve üzerinde mutabık kalınan ortak bir aday belirlemekten geçtiğinin de farkındadır. Bu bağlamda, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu, DEVA Partisi Genel Başkanı Ali Babacan, Saadet Partisi (SP) Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu ve Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı

²⁴AK Parti, 5819 Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. maddesinde öngörülen yüzde 10'lük seçim barajından istifade ederek, 2002 seçimlerinde yaklaşık yüzde 34 oy almasına rağmen mecliste yüzde 60'ın üzerinde temsil imkânı bulmuştur.

Gültekin Uysal bir araya gelerek kamuoyunda Altılı Masa olarak bilinen koalisyonu kurmuştur (Sancar, 2022). Öncelikle kabul etmek gerekir ki, bu kadar farklı sesi aynı masa etrafında buluşturabilmek hem ciddi bir meziyettir hem de demokrasi adına bir zenginliktir. Türkiye gibi kutuplaşmanın her daim zirve yaptığı bir ülkede, birbirine benzemez altı siyasi partinin, bir başka ifadeyle eski düşmanların ortak bir amaç uğruna bir araya gelebilmesi ve ortak paydada buluşabilmesi Türk demokrasisi adına bir kazanımdır. Ancak yine kabul etmek gerekir ki seçim kazanmak, bu meziyetlerden daha fazlasını gerektirmektedir. Bu masayı kurmak değerlidir, ancak devamında seçim kazandıracak doğru ve stratejik hamlelerin ortaya konulabilmesi de elzemdir. Muhalefet, bu masayı kurmakla ilk sınavını başarılı bir şekilde vermiş olsa da seçim süreci boyunca seçimi kazandıracak meziyetlerden yoksun olduğunu kanıtlar nitelikteki hataları yapmaktan kaçınmamıştır.

Şöyle ki ilk toplantılarını 12 Şubat 2022 tarihinde yapan bu oluşum, seçimin ilk ayağının gerçekleştiği 14 Mayıs 2023 tarihine kadar defalarca toplanmasına rağmen cumhurbaşkanı adayını ancak 12. toplantı neticesinde ve seçime çok kısa bir süre kala belirleyebilmiştir (Sözcü, 2023a). İktidarın konvansiyonel medya araçlarını elinde tuttuğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, adayın yıpratılmasının önüne geçmek amacıyla böyle bir politika izlenmesi makbul gibi gözükse de muhalefetin cumhurbaşkanı adayının uzun süre açıklanamaması, seçmen nazarında zafiyet görüntüsü çizmiştir. Belirtmek gerekir ki muhalefetin sıklıkla altını çizdiği parti içi demokrasi, müzakere kültürü, ortak paydada buluşabilmek amacıyla tarafların birbirlerine taviz vermeleri başta olmak üzere liberal demokrasilerin aşına oldukları bu müesseselerin ve prensiplerin seçmen nazarında olumlu bir karşılığı yoktur. Örneğin, Cumhuriyet Halk Partisi geleneğinde, parti içinde tek sesliliği sağlamak çoğu zaman mümkün olmamış ve partinin ileri gelenleri, birbirleriyle çelişebilecek nitelikteki görüşlerini çoğu zaman dile getirmekten çekinmemişlerdir. Aslında bu, lider sultası altında ve alternatif seslerin çıkmadığı partilerin ve kültürlerin eleştirebileceği, ama öte yandan demokrasi kültürünün özümsemiği toplumlarda olağan karşılanması gereken bir durumdur. Ancak, muhalefetin parti içi demokrasi ismiyle topluma pazarladığı ve övündüğü stratejinin Türk seçmenindeki karşılığı, her kafadan bir ses çıkmasıdır. Altılı masada adayın belirlenmesi süreci de bu şekilde yorumlanmış ve henüz muhalefette olmalarına rağmen görüş ayrılığı yaşayan bir oluşumun, iktidar olması durumunda ülkeyi yönetmekte acziyete düşeceği endişesi seçmen nazarında ortaya çıkmıştır. Bu algının ortaya çıkmasında şüphesiz iktidara yakın medya organlarının payı yadsınmaz.

Altılı masanın karşılaştığı ve seçmeni ikna etmekte zorlandığı bir diğer mesele ise toplumun koalisyon hükümetlerine karşı sahip olduğu olumsuz yargıdır (Esen ve Gümüşçü, 2023: 27). Yakın Türk siyasi tarihinde, güvenoyu almayı başaramadığı için ömrü çok kısa olan hükümetler ve ülke gündeminin sürekli seçimlerle meşgul edildiği dönemler, seçmenin neden koalisyonla sıcak bakmadığını yeterince açıklamaktadır.²⁵

²⁵ Sadece 1991-2002 yılları arasında yedi kez hükümet kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkn. Çakır, Enes Malik (2020), “1991 – 2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 19-37.

Türkiye’de kendilerini muhafazakâr, mütedeyyin ve sağ seçmen olarak tanımlayan ve dolayısıyla seçmen kitlesinin çoğunluğunu oluşturan grup, ülkenin Menderes, Özal ve Erdoğan liderliğinde, yani tek parti iktidarları döneminde önemli atılımlar gerçekleştirdiğini düşünmekte ve bu nedenle koalisyon hükümetlerine daima kuşku ile yaklaşmaktadırlar. Altılı Masa, bu kuşkuyu dağıtmak için yeterince çaba sarfetmemiştir. Güçlendirilmiş parlamenter sistem vurgusu ile seçmenleri ikna etmeye çalışmış ancak bunun ne anlama geldiğini halka açıklamakta güçlük çekmiştir.

Altılı masa, 26 Ocak 2023 tarihinde gerçekleştirdiği 11. toplantı sonrası, Erdoğan öncülüğünde kurulan Cumhuriyet İttifakı’na karşı Millet İttifakı ismiyle seçimlere gireceğini ifade etmiş ve ilk kez bu tarihte Millet İttifakı olarak anılmaya başlanmıştır (BBC, 2023). Bu tarihten dört gün sonra, Ortak Politikalar Mutabakat Metni isimli bir çalışmayı kamuoyuyla paylaşmıştır (OPMM, 2023). Bu çalışma, genel hatları itibarıyla AKP hükümetinin 21 yılını eleştirel bir dille değerlendirmesinin yanı sıra, Millet İttifakı’nın iktidar olması durumunda atacağı adımları ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan kapsamlı bir projedir. 244 sayfalık bu Mutabakat Metni, dokuz ana başlık ve 75 alt başlıktan oluşmakta ve toplamda 2000’den fazla maddeye yer vermektedir. Mutabakat metninin ana başlıkları şu şekildedir. (İ) Hukuk, Adalet ve Yargı, (II) Kamu Yönetimi, (III) Yolsuzlukla Mücadele, Şeffaflık ve Denetim, (IV) Ekonomi, Finans ve İstihdam, (V) Bilim, Ar-Ge, Yenilikçilik, Girişimcilik ve Dijital Dönüşüm, (VI) Sektörel Politikalar, (VII) Eğitim ve Öğretim, (VIII) Sosyal Politikalar, (IX) Dış Politika, Savunma, Güvenlik ve Göç Politikaları (OPMM, 2023).

Metin incelendiğinde, Altılı Masa’nın ülkenin sorunlarını tespit etmek amacıyla bu metnin hazırlanması sırasında ciddi bir emek ve mesai ortaya koyduğu aşikardır. Ancak seçimlere yaklaşık üç ay kala ortaya konulan oldukça kapsamlı bir çalışma için harcanılan efor ve zamanın, bu metindeki hususların seçmene açıklanabilmesi için harcandığına ne yazık ki şahitlik edemedik. Türk toplumunun iyi bir okur olmadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda²⁶, ortalama bir kitap hacmine sahip olan bir metin ortaya koymak yerine, daha kritik hususları vurucu bir dille ve olabildiğince kısa ve öz bir şekilde dile getirmek ve bu hususları seçmene aktarmak için daha fazla mesai harcamak belki de seçmen nezdinde çok daha etkili olabilirdi (Esen ve Gümüşçü, 2023: 28). Bir başka ifadeyle, bu metnin Altılı Masa’nın kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra ve seçimlere yalnızca üç ay kala ortaya çıkması, muhalefetin halkı ikna etmekte zorlanmasının sebeplerinden yalnızca bir tanesidir.

²⁶ TÜİK verilerine göre, Türk vatandaşları günde altı saat televizyon izlerken sadece bir dakikasını kitap okumaya ayırmaktadır. Ayrıca ihtiyaç listesinde kitap okumak 235. sırada kendisine yer bulabilmektedir. Detaylı bilgi için bkn. Uras, Güngör (2016), “Kitap Pazarı 2,2 Milyar dolarlık Bir Pazar”, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/kitap-pazarı-2-2-milyar-dolarlık-bir-pazar-2344030> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

3) MUHALEFETİ DEĞİŞTİRMEYEN İKTİDARI DEĞİŞTİREMEZSİNİZ

Seçim süreci boyunca Millet İttifakı'nın adayının kim olacağı konusu, üzerinde en çok tartışma yürütülen husus olmuştur. Yapılan 12. toplantı neticesinde Altılı Masa içerisinde oy oranı en yüksek parti olan CHP'nin adayı Kemal Kılıçdaroğlu ismi üzerinde mutabık kaldığı kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak 3 Mart 2023 tarihinde İyi Parti lideri Meral Akşener, düzenlediği basın toplantısında, Kemal Kılıçdaroğlu'nun adaylığını kabul etmelerinin mümkün olmadığını ve "ölümle sıtma arasında tercih yapmak" zorunda bırakıldıklarını ifade ederek masayı dağıtma yolunu tercih etmiştir (Milliyet, 2023a). Bununla beraber Akşener, kamuoyu yoklamalarında isimleri ön plana çıkan ve Kılıçdaroğlu'na nazaran oy potansiyelleri daha yüksek olduğu iddia edilen belediye başkanlarını -Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş- Cumhurbaşkanı adayı olma konusunda inisiyatif almaya davet etmiştir (Milliyet, 2023a). Bahsi geçen isimlerin bu çağrıya olumlu yanıt vermemeleri ve akabinde bu isimlerin Millet İttifakı'nın seçimleri kazanması durumunda Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak atanmaları teklifinin kabul görmesi neticesinde Akşener, masaya yeniden dönme kararı almıştır (Dünya, 2023).

Muhalefetin ortak aday belirleme konusunda dahi eş güdüm çerçevesinde hareket edememesi ve ortak paydada buluşamaması, şüphesiz muhalefet kanadında zafiyet yaratmıştır. Daha önceden de ifade edildiği üzere, muhalefetin henüz iktidarda olmamasına rağmen yaşadığı görüş ayrılıklarının, olası iktidara gelme durumunda pekişeceği algısı muhalefete zarar vermiştir. Ayrıca belirlenen ortak adayın başarısız seçim mazisi, aday üzerinde soru işaretleri oluşmasına sebebiyet vermiştir. Denilebilir ki muhalefetin bu seçimlerdeki en büyük hatası, Erdoğan karşısında bugüne kadar girmiş olduğu tüm seçimleri kaybeden ve yüzü neredeyse Erdoğan kadar eski olan ve yine Erdoğan kadar yorgun olan bir liderin, muhalefetin adayı olarak Erdoğan'ın karşısına yeniden çıkarılmasıdır. Bahsi geçen belediye başkanlarından biri aday olsaydı seçimi kazanabilir miydi sorusuna bu aşamada net bir cevap vermek artık ne yazık ki mümkün değil. Öte yandan, Kılıçdaroğlu'nun adaylığını direten muhalefetin haklı olduğu, ya da en azından dikkate değer argümanlarının olduğu da bir gerçektir. Örneğin, Ekrem İmamoğlu'nun adaylığına sıcak bakılmamasına, İmamoğlu hakkında açılan dava gerekçe gösterilmiş ve olası bir İmamoğlu adaylığının YSK eliyle engellenebileceği yahut İmamoğlu liderliğindeki muhalefetin seçimleri kazanması halinde dahi bu sonucun yargı eliyle bertaraf edilme tehlikesi ve endişesi dile getirilmiştir.²⁷

Benzer şekilde, milliyetçi bir profile sahip olan Mansur Yavaş'ın olası adaylığı durumunda, HDP yönetiminin bu adaya destek vermeyeceğine yönelik açıklamaları, muhalefeti yaklaşık yüzde 10 oranında oy potansiyeli bulunan Kürt seçmen desteğinden yoksun bırakabilirdi.

²⁷ Ekrem İmamoğlu'nun 04.11.2019 tarihinde yapmış olduğu basın toplantısı sırasında Yüksek Seçim Kurulu üyelerine hakaret ettiği gerekçesiyle hakkında dava açılmış ve 14.12.2022 tarihinde mahkeme tarafından hakkında 2 yıl 7 ay 15 gün hapis cezası ve siyasi yasak kararı verilmiştir. Karar seçim süreci itibarıyla henüz kesinleşmemekle birlikte İmamoğlu'nun adaylığını riskli bir noktaya taşımaya yetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Cumhuriyet (2022), "İmamoğlu Davasında Gerekçeli Karar Açıklandı", <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-dakika-imamoglu-davasinda-gerekceli-karar-aciklandi-2016256> (Erişim Tarihi: 17.06.2023).

Mansur Yavaş'ın, Oğan ve Erdoğan'a yönelen milliyetçi oyların ne kadarını geri kazanabileceği ve daha da önemlisi kaybedeceği Kürt oylarını telafi edebilecek ve hatta aşabilecek düzeyde bir milliyetçi oy geri kazanımının mümkün olup olmayacağı üzerinde soru işaretleri mevcuttu. Tabii ki bu soruların cevabını kesin olarak kestirmek bu aşamada artık mümkün değil. Ancak gerekçeler ne olursa olsun, netice itibarıyla günün sonunda, seçim kaybetmeye alışık bir liderin, kendi adaylığında direttiği ve iktidarın en zayıf olduğu bir dönemde, Cumhuriyet tarihinin en önemli seçimlerinden birisini kaybettiği gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Muhalefetin bu tercihinin arkasında şüphesiz farklı motivasyonlar bulunabilir. Öncelikle muhalefet, ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle AKP'nin seçimi kaybedeceğinden oldukça emindi. Burada özellikle muhalefetin, seçimi kazanacaklarına yönelik inançlarından ziyade, iktidarın seçimi kaybedeceğine olan inançlarını vurgulamış olmamın bazı pratik sonuçları vardır. Şöyle ki; muhalefetin iktidarın seçimi kaybedeceğine olan inancının, seçimi kendilerinin kazanacağına olan inancından daha güçlü olması, aday tercihi konusunda gerekli özeni göstermemelerine sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan bu rehavet, muhalefette aday kim olursa olsun zaten kazanacak havası estirilmesine neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi MYK üyesi bir partilinin, "Erdoğan'ın karşısına kutu kola koysak kazanır" şeklinde kendini bulan tam da bu rehavet söylemleri, muhalefete seçim kaybettirmiştir (Halktv, 2023).

İkinci olarak, muhalefetin bu tercihinin arkasında, adaylarının siyasi ikbal ve hırsları etkili olmuş olabilir. Gerçekten de siyasi kariyeri, seçim mağlubiyetleri ile dolu olan bir liderin, rakibini bu kadar güçsüz yakalamışken ve "hasta adamı" yenme fırsatı karşısına belki de son kez çıkmışken, böyle bir fırsatı tepmek istememiş olabilir ve bu durum bir parça anlaşılabilir. Ancak tam da bu noktada ezeli rakibi Erdoğan'ın 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde aldığı tavrı hatırlamakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Kamuoyunda Erdoğan'ın adaylığına kesin gözüyle bakıldığı bir dönemde Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı makamını elinin tersiyle itmiş ve görevi "kardeşi Abdullah'a" tevdi etmiştir (Günboyu, 2021). Şüphesiz bu tavrın arkasında politik ve kişisel menfaatler ve stratejiler de etkili olmuş olabilir. Şöyle ki; Erdoğan halkın desteğini ve rüzgârı arkasına almış bir partinin oldukça aktif bir başbakanı konumundayken, Cumhurbaşkanı olmayı rasyonel görmemiş ve Cumhurbaşkanlığı makamına oturmayı ertelemeyi tercih etmiş de olabilir. Ancak gerekçe ne olursa olsun, sonrasında böyle bir fırsatın karşısına tekrar çıkacağını garantiye mevcut olmadığına göre, Erdoğan bu koltuğu elinin tersiyle iten bir lider olarak, bu yönüyle de tarihe geçmeyi başarmıştır. Öte yandan, muhalefetin aday belirleme sürecinde vermiş olduğu mücadeleye ve Kılıçdaroğlu'nun geri adım atmayan ve uzlaşılı kültüründen yoksun dayatmacı tavrına bakıldığında, ezeli rakibi Erdoğan'dan bu konuda öğrenecek çok şey olduğu da bir gerçektir. Kamuoyunda, özellikle kendi tabanından çok yoğun bir talep olmasına rağmen Kılıçdaroğlu, Cumhurbaşkanı olma fırsatını elinin tersiyle itememiş ve "kardeşim Mansur/Ekrem adaydır" diyememiştir.

Yarısmacı otoriter rejimlerde, oyun alanının iktidar lehine kurulduğundan söz etmiştik. Bu seçimde de iktidar, özellikle medyaya hakimiyeti sayesinde seçim yarışına önde girme fırsatı yakalamıştır (Esen ve Gümüşçü, 2023: 22). Seçim süreci boyunca TRT, Cumhuriyet İttifakı adayı Erdoğan'a toplamda yaklaşık 33 saat süre ayırırken, Millet İttifakı adayı Kılıçdaroğlu'na 33 dakika süre ayırmıştır (Evrensel, 2023). Ancak bu, muhalefetin bilmediği yahut öngöremediği bir durum değildir. Muhalefetin, bu haksız yarışma ortamıyla mücadele edebileceği hukuki platformların, yarışmacı otoriter sistemlerde mevcut olmadığı gerçeğini kabul etmekle birlikte, bu eşitsiz seçim şartlarını törpüleyecek nitelikte, muhalefetin reaksiyon gösterebileceği senaryolar mevcuttur.

Muhalefet, bu enstrümanların bir kısmını, sınırlı ölçüde de olsa, etkili kullanmayı başarmıştır. Bu senaryolardan akla ilk gelen alternatif medya platformlarıdır. Örneğin, Oğuzhan Uğur tarafından Babala TV'de yapılan Kılıçdaroğlu röportajı Youtube'da yaklaşık 16 milyon kişi tarafından izlenmiştir (Babalatv, 2023). Ancak bu programların belirli yaş altındaki kitlelere hitap ettiği ve özellikle eski jenerasyonların geleneksel medya organları dışındaki platformlara pek aşına olmadıkları da gözetilmesi gereken belirleyici faktörlerdendir. Özellikle kırsaldaki dezavantajlı konumunu bertaraf edebilmek için elindeki en önemli ve belki de tek kozun, kazanma ihtimali en yüksek olan adaya yatırım yapmak olduğu gerçeğini muhalefetin öngörebilmesi gerekirdi. Girizgâh bölümünde, şartlar neredeyse AKP'nin iktidar olduğu dönemle aynı olmasına rağmen, muhalefetin neden bu seçimi kaybettiğini sormuş ve buna yanıt bulmayı amaçladığımızı ifade etmiştik. AKP'nin iktidara geldiği konjonktürde seçmen, mevcut siyasetçilerden memnun olmadığı için politikaya taze kan olarak giren yeni yüzleri iktidara taşımayı bilmiştir. 2023 Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde de benzer bir fırsat doğmuş ancak muhalefet bu fırsatı değerlendirememiştir. Seçmen bu seçimlerde, 2002 seçimlerinin aksine, iki yorgun ve aşına yüz arasında tercih yapmak zorunda bırakılmıştır.

Muhalefetin, eski düşmanları aynı masa etrafında toplamasının demokrasi açısından bir kazanım olduğundan bahsetmiştik. Ancak bu çaba, kendi içerisinde değerli olsa da bu süreçte hata yapılmadığı anlamına da gelmemelidir. Millet İttifakı adayı Kemal Kılıçdaroğlu, bu masayı ayakta tutabilmek için bazı önemli tavizler vermek durumunda kalmıştır. Örneğin, kamuoyu araştırma şirketlerine göre oy potansiyelleri oldukça düşük olan Gelecek Partisi, DEVA partisi ve Demokrat Parti'ye toplamda 71 adet milletvekilliği kontenjanı sağlanması ve seçim neticesinde bu partilerin toplamda 38 vekil çıkarmaları, özellikle CHP seçmeninde tepkiyle karşılanmıştır (Duran, 2023). Ayrıca bahsi geçen bu partilerden listeye giren adayların isimleri de oldukça tartışma yaratmıştır. Özellikle Sadullah Ergin gibi tartışmalı isimlerin CHP listelerinden aday gösterilmesi, muhalif seçimde “mevcut AKP” ile “eski AKP” arasında tercih yapmak zorunda bırakılmış olma hissiyatı uyandırmıştır. Kamuoyunda “AKP eskileri” olarak adlandırılan adayların Cumhuriyet Halk Partisi listelerinden aday gösterilmeleri, CHP seçmeninin tepki oylarına başvurmalarına sebebiyet vermiştir. Erdoğan karşıtlığının zirve yaptığı ve muhalif seçmenin ortak bir amaç doğrultusunda kenetlenmeyi başardığı bir atmosferde, CHP'nin kalesi olarak görülen ve oylarının patlama yapması beklenen İzmir'de, aksine düşüş yaşanması muhalif seçmenin, listelerin eski AKP kadrolarıyla doldurulmasına tepkisini ortaya koyduğunu kanıtlar niteliktedir (NTV, 2023).

Seçim süreci boyunca en çok konuşulan meselelerden biri de kurulan ittifaklardır. Özellikle AK Parti listelerinden seçime gireceğini açıklayan Hür Dava Partisi (HÜDA PAR), Cumhuriyet İttifakı'nın, muhalefetin yoğun eleştirilerine maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Bir başka deyişle muhalefet, Cumhuriyet İttifakı'nı Hizbullahçılarla ittifak yapmakla suçlamıştır. Hizbullah'ın geçmişte dikkate alındığında, muhalefetin iktidarı işkenceci yaftasını taşıyanlarla ittifak yapmakla suçlaması ve bu noktayı sürekli kamuoyunun dikkatine sunması doğru bir stratejidir. 2018 seçimlerinde oy oranı yalnızca yüzde 0.31 olan HÜDA PAR'ın (157.000 oya tekabül etmektedir) Cumhuriyet İttifakı'na getirisinin götürüsünden daha az olacağı, kamuoyu araştırma şirketleri tarafından vurgulanmıştır (Euronews, 2023). Ancak Erdoğan, bu olumsuz imajı, dikkatleri Millet İttifakı'nın HDP ile gizli ortaklığına çekerek dağıtmayı başarmıştır. Erdoğan, özellikle ana akım medya organlarını etkin bir şekilde kullanarak, Millet İttifakı'nın PKK ile iş birliği içerisinde olduğu algısı üzerine politikalarını yoğunlaştırmıştır (Esen ve Gümüşçü, 2023: 23).

Muhalefetin bu eleştirileri bertaraf etmekte zorlanmasında şüphesiz HDP ile PKK arasındaki organik bağın etkisi yadsınmaz. Her ne kadar HDP, anayasal sınırlar içerisinde kurulmuş meşru bir siyasi parti olsa da, HDP vekillerinin meşru siyasi parti olmanın sınırlarını zorlayan söylemleri ve terörist cenazelerine katılma gibi eylemleri, bu partinin PKK'nın güdümünde hareket ettiği yönündeki algıyı güçlendiren unsurlardır. Bu şartlar altında, Millet İttifakı'nın özellikle milliyetçi seçmenin desteğini alması oldukça zordur. Öte yandan, yaklaşık yüzde 10 oy potansiyeli bulunan Kürt seçmenin desteğini almadan iktidarı devirmenin imkânsız olduğu düşüncesi, muhalefetin manevra alanını oldukça daraltmıştır. Şöyle ki, bir yandan kendilerine muhalefet tarafından sözler verildiğini ve seçim sonrası bu sözlerin tutulmasına ilişkin beklentilerini her fırsatta dile getiren HDP kanadı, diğer yanda ise kendilerini PKK ile iş birliği yapmakla suçlayan iktidar kanadı arasında sıkışan muhalefet, hem milliyetçi Türk seçmenin hem de Kürt seçmenin desteğini kaybetmemek adına iki tarafı da tam anlamıyla tekzip edememiş ve dolayısıyla iki tarafı da tam anlamıyla memnun edememiştir.

Denilebilir ki örgütün varlığını sürdürebilmesi için Erdoğan'ın her halükârda bu seçimi kaybetmesi gerektiğini ifade eden PKK'nın, seçim atmosferinde yapmış olduğu bu minvaldeki açıklamalar, Millet İttifakı'nı zor durumda bırakmıştır²⁸. Bu durumdan en fazla muzdarip olan parti şüphesiz İYİ Partidir. Muhalefet içerisinde manevra kabiliyetini en fazla kaybeden parti de İYİ Parti'dir. Milliyetçi seçmene hitap eden ve MHP'ye alternatif olarak kurulan İYİ Parti'nin, Altılı Masa'nın kurulmasından itibaren kendi prensip ve politikalarından olabildiğince taviz verdiği aşikardır. Muhalefetin Kürt seçmenin oyuna talip olması ve muhalefetteki ortaklarının bunun gereği olarak verdikleri tartışmalı demeçler karşısında çoğu zaman tepkisiz kalmak zorunda bırakılması, İYİ Parti'nin esneyebileceği son noktaya kadar esnemesine neden olmuştur.

²⁸ Örneğin Salih Müslim, örgütün akıbeti için Erdoğan'ın kaybetmesinin elzem olduğunu ifade ederek seçmeni ikinci turda sandığa davet etmiş ve intikam çağrısı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkn. Sondakika (2023), "PYD Terör Örgütünün Elebaşı Salih Müslim'den 2. Tur Çağrısı: İntikamımızı Alalım", <https://www.sondakika.com/politika/haber-pyd-teror-orgutunun-elebas-i-salih-muslim-den-2-15932028/> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Seçimlere kısa bir süre kala, ortak adaylarının seçimleri kazanamayacağı düşüncesiyle masayı dağıtmayı göze alarak kritik bir hamlede bulunsa da seçimlerin kendisi yüzünden kaybedileceği suçlaması nedeniyle daha fazla baskıya dayanamayarak kısa süre içerisinde yeniden masaya dönme kararı almıştır. Kaybedilen seçimler, Akşener'in haklılığını ortaya koymuş olsa da seçimlere kısa bir süre kala dağılan masanın yarattığı kaos atmosferinin muhalif kanatta zafiyet oluşturması nedeniyle, Akşener'in haklılığının da bir anlamı kalmamıştır. Bir başka ifadeyle, Akşener, Kılıçdaroğlu'ndan sonra seçimlerin kaybedilmesinde en çok rolü olan figür konumuna yerleşmiştir. Optimar'ın seçim sonrası yayınladığı anket de bu durumu teyit eder niteliktedir.²⁹

AK Parti'nin iktidara geldiği ve çevre-merkez tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı dönemde³⁰, ülkenin bir “eksen kayması” problemi ile karşı karşıya olduğuna ilişkin eleştiriler ve endişeler kamuoyunda sıkça dile getirilmekteydi (Aydın, 2013: 235). O dönemde, ülkenin ekseninin kaydığı ve Türkiye'nin Malezyalaşma riski ile karşı karşıya olduğu iddia edilmekteydi (Yılmaz, 2023). Bugün, CHP'nin geldiği nokta dikkate alındığında, bu partinin benzer bir eksen kayması problemi ile karşı karşıya olduğunu ifade edebiliriz. Her ne kadar eksen kaymasını bir problem olarak dile getirmiş olsak da bu her zaman ve her koşulda problem anlamına gelmemelidir. Cumhuriyetin en köklü ve tecrübeli partisi olmasına rağmen halktaki karşılığı sınırlı bir oy oranını aşamayan ve daha da önemlisi toplumun önemli bir kesiminin kendisine düşman nazarıyla yaklaştığı bir siyasi partinin kesinlikle bir eksen kaymasına ihtiyacı olduğu aşikardır. Ancak, bu kaymanın ne yönde ve doğrultuda olacağı önemlidir. Seçimlerin ikinci ayağının yapıldığı 28 Mayıs 2023 tarihinden yalnızca birkaç gün önce, Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ ile Millet İttifakı Cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu arasında imzalanan protokol, CHP'nin yanlış doğrultuda bir eksen kayması ile karşı karşıya olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bahsi geçen protokolün imzalanması karşılığında Ümit Özdağ, Millet İttifakı'na destek vereceğini açıklamıştır. Genel hatlarıyla, 1924 Anayasası'nın temel ilkelerine sadakat ve bağlılık anlamına gelen bu protokolün imzalanması ile yedi madde üzerinde mutabakata varılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanlış bir doğrultuda eksen kayması yaşadığını gözlemlemek adına bahsi geçen protokol maddelerine kısaca değinmek gerekir. Protokole göre (I) Anayasanın değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez ilk dört maddesi ve Türk vatandaşlığının tanımının yapıldığı 66. Madde korunacak, (II) 1924 yılında kurulan milli, üniter ve laik devletten asla taviz verilmeyecek ve bu değerlere sadık kalınacak, (III) sığınmacılar bir yıl içerisinde ülkelerine geri gönderilecek, (IV) devletin varlığını, birliğini ve bütünlüğünü tehdit eden terör örgütleriyle hukukun çizdiği sınırlar içerisinde etkin bir şekilde mücadele edilecek, (V) kamuda görev alacak kişiler açısından sadakat yerine liyakat esas alınacak, (VI) yolsuzluklarla hukuk çerçevesinde

²⁹ Ankete göre, katılanların yüzde 44.6'sı Kılıçdaroğlu'nu seçimlerin kaybedilmesinden sorumlu tutarken, onu yüzde 19.2 ile Akşener, yüzde 17 ile İmamoğlu takip etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Selvi, Abdulkadir (2023), “Ankette ‘Erdoğan Neden Kazandı’, ‘Kılıçdaroğlu neden kaybetti’ Diye Soruldu”, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/ankette-erdogan-neden-kazandi-kilicdaroglu-neden-kaybetti-diye-soruldu-42300903> (Erişim Tarihi: 11.08.2023).

³⁰ Bu tartışmalar büyük ölçüde Şerif Mardin'in çevre ve merkez hakkında ortaya koyduğu ve oldukça tartışma yaratan ve kimilerince üzerine farklı anlamlar da yüklenen makalesi etrafında şekillenmektedir. İlgili çalışma için bkn. Mardin, Şerif (1973), “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus* 102(1): 169–190.

mücadele edilecek, ve son olarak (VII) devlette şeffaflık esas alınacak prensipleri üzerinde anlaşmaya varılmıştır (Medyascope, 2023). Protokoldeki maddeler incelendiğinde, bu prensiplerin çoğunun zaten Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüzüğü ve kuruluş amacının birer parçası olması gerekir. CHP'nin, bir başka siyasi partinin desteğini alabilmek amacıyla böyle bir metne imza atmak zorunda kalması bile, Cumhuriyetin en köklü ve tecrübeli partisinin yaşadığı eksen kaymasını göstermesi bakımından önemlidir.

2011 yılında the Economist dergisi, Kılıçdaroğlu'nu Gandhi'ye benzeterek, Gandhi'nin Yükselişi isimli bir makale yayımlamıştır (The Economist, 2011). Erdoğan iktidarının öngörülemez politikaları nedeniyle muhalefetin batıda özellikle son birkaç yılda destek gördüğü sır değildir. Bilhassa 2023 seçimleri öncesi batı medyası, Erdoğan'ın neden gitmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmış ve bu bağlamda muhalefete desteğini açıklamaktan geri durmamıştır (The Economist, 2023). Altılı Masa üyesi siyasi parti liderleri, fırsat buldukça batı medyasına konuşmakta, ülkenin yaşadığı otoriter rejim sancılarını ifade etmekte ve iktidar olmaları durumunda atacakları adımları dile getirmekte beis görmemişlerdir³¹. Ancak bu süreçte gerek muhalefet gerekse batı, Türk siyasetinde kimin hangi partiyi ve lideri desteklediğinin önemli olduğu ve bu destek açıklamalarının Türk seçmenin tercihlerini etkilediği gerçeğini görememişlerdir. Erdoğan'ın "kimler kimlerle beraber" söylemi³², retorikten ibaret olmayıp, seçmenin tepkilerini ve tercihlerini şekillendiren ve yeri geldiğinde safları sıkılaştıran önemli bir araçtır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de siyaset yapan kişi ve kurumlar, sadece kendi karnelerinden değil, ittifak ortaklarının ve kendilerine destek açıklaması yapan kişi ve kurumların da performanslarından sorumlu olduklarının bilincinde olmak zorundadırlar.

Türk siyasetinin belki de kendine özgü bu özelliği, içerde PKK ve FETÖ, dışarda ise Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve İsrail'in desteğini alan adayın yıpranması ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Bu noktada, isimleri zikredilen ulusal ve uluslararası aktörlerin Türk siyasetini yeterince doğru okuyamadığı gerçeği ile karşı karşıyayız. Bilhassa 11 Eylül saldırıları ve müteakiben gerçekleşen Irak işgali sonrası Türkiye'de antiemperyalist düşünceler belki de hiç olmadığı kadar güç kazanmıştır (Erhan ve Embel, 2015: 159-160). Ek olarak, Türkiye 60 yılı aşkın süredir Avrupa Birliği kapısında bekletilirken, insan hakları ve demokrasi standartları açısından benzer performans sergileyen ülkelerin birliğe kabulü, çifte standart olarak yorumlanmakta ve Avrupa'nın iyi niyeti sorgulanmaktadır.

³¹ Bkn. Financial Times (2020), "Turkey Being Run Like 'Island State', Says Former Deputy PM", <https://www.ft.com/content/7f62ddd2-66c0-11ea-800d-da70cff6e4d3> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

³² ArtıGerçek (2023), "Karamollaoğlu'ndan Erdoğan'a: Kimler Kimlerle Beraber?", <https://artigercek.com/politika/karamollaoğlundan-erdogana-kimler-kimlerle-beraber-243751h> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Öte yandan, insan hakkı ihlallerinin daha yoğun yaşandığı ülkelere ve liderlerine yönelik tepkilerin³³, batılı ülkelerin ulusal çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle oldukça sınırlı düzeyde kalması, çifte standart eleştirilerinin daha da yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir (Riaz vd., 2022: 6). Türkiye’de ortaya çıkan bu antiemperyalist duruşun, Milliyetçisinden, İslamcısına, Atatürkçüsünden, Marksistine kadar çok geniş bir ideoloji yelpazesi tarafından benimsendiği de unutulmamalıdır.

Böyle bir atmosferde batının, “Erdoğan bir an önce gitmeli” şeklinde tezahür eden bir yaklaşımla muhalefeti desteklemesi, Türkiye’deki otoriter rejimin varlığından “endişelendiklerini” her fırsatta dile getirmeleri ve Türk vatandaşlarının da batı tipi demokrasi ile yönetilmeyi hak ettiği yönündeki “temennileri” samimi bulunmamakta, aksine bu temennilerin arkasında gizli ajandalar olduğu düşüncesi güç kazanmaktadır. Bu da Erdoğan’ın oylarının hem içerde hem de özellikle yurt dışında konsolidasyonu anlamına gelmektedir. Muhalefet, bu süreçte batının desteğini almanın getirileri olduğu gibi götürülerinin de olduğu gerçeğini görememiştir. Üstelik muhalif blokun yaptığı bazı talihsiz açıklamalar, muhalefetin işini daha da zorlaştırmıştır. Örneğin, Babacan’ın, iktidara gelmeleri durumunda ve akabinde mutabakat metninde ortaya konulan reformları gerçekleştirdikleri taktirde, batının kendilerine “aferin” diyeceğine ilişkin söylemi³⁴ -niyeti ve gerekçesi ne olursa olsun- toplumda tepkiyle karşılanmış ve beklendiği üzere bu ifadeler gerek bizzat Erdoğan tarafından gerekse iktidara yakın medya organları tarafından aşağılık psikolojisinin bir yansıması olarak lanse edilmiş ve uzun bir süre temcit pilavı gibi ısıtılıp kamuoyuna servis edilmiştir.³⁵

Son olarak ve seçim sonuçlarından bağımsız olarak ifade etmek gerekir ki muhalefetin çokça eleştirdiği AKP iktidarından 21 yıl içerisinde çok şey öğrendiği inkâr edilemez. İktidarı, hesap vermektan kaçınmakla ve istifa mekanizmalarını işletmemekle suçlayan muhalefetin de bu yönüyle iktidardan pek bir farkının olmadığı ortadadır. Hatta muhalefetin bu hususlardaki karnesinin, iktidarınkinden daha kötü olduğu bile iddia edilebilir. Şöyle ki; iktidar partisi, tüm

³³ Bu konuda gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın Suud hükümeti tarafından İstanbul’daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu’nda öldürülmesi neticesinde batının takındığı tavır iyi bir örnek teşkil etmektedir. Cezaevindeki gazeteciler nedeniyle eleştiri dozunu olabildiğince artıran batının, Suudi hükümet ajanları tarafından tasarlanarak katledilen bir medya mensubu hakkında çıkarlarına halel gelmemesi adına sessiz kalması çifte standart eleştirilerinin haklılığını ortaya koymasından önemlidir. (Ancak not düşmek gerekir ki bu kayıtsızlık siyaset düzeyinde kalmaktadır. Bir başka deyişle, Batı medyasında Kaşıkçı’nın öldürülmesine ilişkin oldukça değerli ve kapsamlı çalışmalara yer verilmiştir.)

Amerika Birleşik Devletleri tarafından yayımlanan bir raporda, Kaşıkçı’nın muhalif duruşu nedeniyle Prens Muhammed Bin Selman tarafından öldürüldüğü teyit edilmektedir. Bahsi geçen rapora ilişkin ve Biden yönetiminin Suudi hükümetiyle ilişkileri bozma ihtimaline binaen, Suud yönetimine yaptırım uygulamayı reddettiğine ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkn. The New York Times (2021), “Saudi Crown Prince is Held Responsible for Khashoggi Killing in U.S. Report”, <https://www.nytimes.com/2021/02/26/us/politics/jamal-khashoggi-killing-cia-report.html> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).

³⁴ Aydınlik (2023), “Ali Babacan: Avrupa Bize Aferin Diyecek!”, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/ali-babacan-avrupa-bize-aferin-diyecek-364678> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

³⁵ Bu minvaldeki bir haber için bkn. Kayayerli, Fatma Damla (2023), “Ali Babacan ‘Avrupa Aferin Diyecek’ Deddiğini İnkâr Edip Çark Etti! “Gıpta ile Bakacaklar” Demiş!”, <https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/ali-babacan-avrupa-aferin-diyecek-dedigini-inkar-edip-cark-etti-gipta-ile-bakacaklar-demis> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

eleştirilere rağmen seçim kazanmayı bilen bir partidir. Muharrem İnce'nin 2018 Cumhurbaşkanlığı seçim gecesi çokça eleştirilen ifadesine atıf yapmak gerekirse “adam kazandı/ kazanıyor” (Odatv, 2019). Dolayısıyla, bu yönüyle Erdoğan başarılı bir lider, AKP de aynı şekilde başarılı bir partidir. Bu nedenle, AKP'nin istifa müessesesini işletmemesi ve aynı yüzlerin yönetimde rol almaya devam etmesi bir parça anlayışla bile karşılanabilir. Ancak muhalefete baktığımızda, ortada başarıya ilişkin bir emare dahi mevcut değildir. Bu, sadece liderin şahsi için geçerli olan bir sorun da değildir. Örneğin AKP'de üç dönem, HDP'de iki dönem milletvekili olabilme kuralı ve sınırı mevcutken, CHP'de yedi dönemdir mecliste görev alan vekiller vardır.³⁶ Yani muhalefette sadece lider değil, etrafında kümelenen politikacıların da yapıştıkları koltuklardan kalkmadıklarını gözlemlemekteyiz.

Kılıçdaroğlu, Erdoğan'ın koltuğunu bırakmamasını, koltuğunu kirletmesine ve bu nedenle terk edememesine bağlamaktadır (Gazeteduvar, 2023). Ancak, kendisinin CHP Genel Başkanlık koltuğunu hangi saiklerle bırakmadığına/bırakmak istemediğine ilişkin tatmin edici bir açıklaması yoktur. AKP iktidarı döneminde, demokrasi standartlarımızda ortaya çıkan erozyonu her fırsatta eleştiren ve Türk demokrasisinin, muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için bu doğrultuda öncü olacaklarını her fırsatta dile getiren Kılıçdaroğlu özelinde muhalefetin, idealize ettikleri batıda tek bir seçim kaybeden liderlerin koltuklarını bırakıp gittiklerini görmezden gelmesi de oldukça manidardır.

Muhalefetin hesap vermeme ve istifa mekanizmasını işletmeme dışında iktidardan öğrendiği başka hususlar da var şüphesiz. Örneğin, Kılıçdaroğlu seçim süreci boyunca her ne kadar barışçıl ve yapıcı bir dil kullanmaya özen göstermiş olsa da çokça eleştirdiği Erdoğan'ın söylemlerine benzer bir dil ve üslup kullanmaktan kaçınmadığı zamanlar da olmuştur. Özellikle yargı bağımsızlığı hususunda sarf ettiği cümleler toplumda endişe ile karşılanmıştır. Türkiye'de yargının, özellikle kamuya mâl olmuş davalarda bağımsız ve tarafsız bir şekilde karar vermekte zorlandığı aşikardır. Ülkeyi yönetme hedefi ile ve daha da önemlisi ülkenin yaşadığı otoriter rejim sancularına çözüm üretmek maksadı ve iddiasıyla yola çıkan muhalefetin cumhurbaşkanı adayının, “Demirtaş ve Kavala'nın serbest bırakılmasını istiyorsanız bana oy vereceksiniz” şeklindeki söylemi (Halktv, 2023), iktidar değişse bile yargıya müdahale anlayışının kolay kolay değişmeyeceği gerçeğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İktidara gelmeleri durumunda, mezkûr isimlerin bağımsız ve tarafsız yargı eliyle yeniden ve adil bir şekilde yargılanacağını ifade etmek başka bir şey, bu kişilerin salıverileceğini iddia etmek ise başka bir şeydir. Muhalefetin bu ikisi arasındaki farkı idrak etmesini ve söylemlerini bu doğrultuda geliştirmesini beklemek, yargıyı tahakküm altına almış bir iktidardan rahatsızlık duyan ve bu nedenle yüzünü muhalefete dönmüş olan seçmenin en doğal hakkıdır.

³⁶ Örneğin CHP Milletvekili Engin Altay 2002'den beri meclistedir. CHP'nin kadrolu vekillerinin sıralı listesi için bkn. Ensonhaber (2023), “CHP'de Demirbaş Milletvekilleri: 7 Dönem Yapanlar Var”, <https://www.ensonhaber.com/gundem/chpde-demirbas-milletvekilleri-7-donem-yapanlar-var> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

Seçim süreci boyunca benzer eleştirileri sıkça dile getiren Muharrem İnce, muhalefet değişmeden iktidarın değişmesinin mümkün olmadığını defaatle ifade etmiş, ancak iktidardan ziyade muhalefeti hedef aldığı için kendisi de bu yönüyle eleştirilerin muhatabı olmuştur. Ancak günün sonunda o da Akşener gibi haklı çıkmış ve Erdoğan, Cumhuriyetin yüzüncü yılında ve Cumhuriyet tarihinin belki de en önemli seçiminden zaferle çıkmayı bilmiştir.

4. YİNE YENİDEN ERDOĞAN- SEÇİM İLK TURDA BİTTİ

Cumhurbaşkanı adayları arasından, adaylığını ilk açıklayan isim Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dır. 9 Haziran 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı adaylığını açıklayan Erdoğan'ın yeniden aday olup olamayacağına ilişkin tartışmalar kamuoyunu epey bir süre meşgul etmiştir. Bir görüşe göre, 2017 yılında yapılan referandum ile beraber Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yapılmış olması nedeniyle saat sıfırlanmış ve bu nedenle Erdoğan'ın 2023 seçimlerinde aday olmasının önünde bir engel kalmamıştır. Karşıt görüşe göre ise sistemin değişmiş olması, Erdoğan'ın 2014 ve 2018 yıllarında aday olup Cumhurbaşkanı olarak seçildiği gerçeğini değiştirmemektedir.³⁷ Anayasa'nın 116. maddesine göre, Cumhurbaşkanı'nın yeniden aday olabilmesi için, ikinci dönem sona ermeden meclisin erken seçim kararı alması gerekmektedir. Sadece bu ihtimal söz konusu olduğu takdirde, Erdoğan'ın 2023 seçimlerinde yeniden ve son kez aday olabilmesi mümkündür.

Erdoğan'ın adaylığı, muhalefet kanadında tepkiyle karşılanırsa da karar mercii olan Yüksek Seçim Kurulu'nun bu meseleye ilişkin tavrını kestirmek zor olmadığından muhalefet, Erdoğan'ın adaylığı konusunda atılabilecek pek bir adım olmadığına da farkındadır. Bu tartışmalar eşliğinde adaylığını açıklayan Erdoğan ise, her fırsatta muhalefetin adayının belirlenmemiş olmasını eleştirmiş ve muhalefetteki bu belirsizliği fırsat bilerek, seçmenin istikrardan yana tavır alması gerektiğini ifade etmektен geri durmamıştır. Seçim süreci yaklaştıkça resmi adaylıklar da kesinleşmeye başlamıştır. 13 Şubat 2023 tarihinde Cumhurbaşkanı adayını kamuoyuna duyurmayı planlayan Millet İttifakı, Şubat 2023'te gerçekleşen Maraş depremi nedeniyle aday belirleme sürecini erteleme kararı almıştır. Akabinde, 2 Mart 2023 tarihinde Millet İttifakı'nın ortak adayının Kemal Kılıçdaroğlu olacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Ertesi gün, İYİ Partinin masadan çekilmesiyle beraber ortaya çıkan kaos ortamı, Akşener'in yeniden masaya dönmesiyle son bulmuş ve muhalefetin ortak adayının Kemal Kılıçdaroğlu olacağı kesinlik kazanmıştır.

³⁷ Cumhurbaşkanının 2023 seçimlerinde yeniden aday olamayacağına ilişkin görüşü savunanlar arasında Ergun Özbudun, Sabih Kanadoğlu, Levent Köker ve Metin Günday bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkn. Cumhuriyet (2023), "Prof. Dr. Ergun Özbudun, Erdoğan'ın Adaylığı Tartışmalarını Değerlendirdi: Madde Açık, Aday Olamaz!", <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/prof-dr-ergun-ozbudun-erdoganin-adayligi-tartismalarini-degerlendirdi-madde-acik-aday-olamaz-2025871> (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

Muhalefet her ne kadar Erdoğan karşısında birleşerek seçime ortak adayla girme kararı almışsa da, Kılıçdaroğlu'nun adaylığına karşı çıkan alternatif ittifaklar kendi adaylarını çıkarma yoluna gitmişlerdir. Bu noktada ATA ittifakı adayı Sinan Oğan ismi dikkat çekmektedir. Oğan, siyasette nispeten yeni bir yüz olmasının yanı sıra, seçim sürecindeki etkili performansı ve akılda kalan sloganları sayesinde kısa zaman içerisinde seçmen tarafından tanınıp sevilen bir lider profili oluşturmayı başarmıştır. “Size cenneti vadetmemsem de cehennemini kapılarını kapatmayı vadediyorum” sloganıyla yola çıkan Oğan hem iktidar hem de muhalefet kanadının kurmuş oldukları ittifakları sert bir dille eleştirmiş ve seçmenin “Kandil dağı ile domuz bağı” arasında tercih yapmak zorunda olmadığını ve kendisinin dikkate alınması gereken iyi bir alternatif olduğunu her fırsatta vurgulamıştır (Uysal, 2023; Çiçek, 2023).

Son olarak, Cumhuriyet Halk Partisi geleneğinden gelen ve 2018 yılında Erdoğan karşısında Cumhurbaşkanı adayı olarak girdiği seçimi kaybeden Muharrem İnce ismi, aday olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 Mart 2023 tarihinde Memleket Partisi lideri Muharrem İnce, Cumhurbaşkanı adayı olduğunu resmen açıklamış ve 25 Mart 2023 tarihi itibarıyla toplaması gereken asgari 100.000 imzayı toplamayı başararak aday olmaya hak kazanmıştır (Sözcü, 2023b). Muharrem İnce, özellikle nisan ayındaki etkili performansı sayesinde seçmen nezdinde sükse yapmayı ve Kılıçdaroğlu'nun adaylığı konusunda endişeleri bulunan seçmeni ikna etmeyi başarmıştır. İnce, seçim süreci boyunca iktidardan ziyade muhalefeti hedef tahtasına oturtmuş ve iktidarın mevcut muhalefet tarafından değiştirilmesinin mümkün olmadığını her fırsatta dile getirmiştir.

İnce'nin giderek güç kazanması, muhalefet kanadında endişe yaratmış ve İnce hakkında Erdoğan'ın adamı olduğu iddiaları da dahil olmak üzere bir takım yıpratma kampanyaları yürütülmüştür.³⁸ Belirtmek gerekir ki, İnce'nin bu meşakkatli süreci yönetmekte başarılı olduğundan söz etmek oldukça güçtür. Özellikle Babala TV röportajında sergilediği agresif tavırlar, program konukları tarafından ciddi eleştiri ile karşılanmış ve İnce, kullandığı dil ve üslubun Erdoğan'inkinden farklı olmadığı yönünde eleştirilerin muhatabı olmuştur (Diken, 2023). İnce hakkında yürütülen propaganda ve bunun neticesinde İnce'nin süreci iyi okuyamaması ve iyi yönetememesi, İnce'nin oylarının düşmesine sebep olurken, Oğan bu süreçten istifade etmeyi başarmıştır. Bir başka ifadeyle, İnce konuştuğu oylarını düşürürken, Oğan konuştuğu ve seçmen tarafından fikirleri ve duruşu bilinir hale geldikçe oylarını artırmayı başarmıştır. Muharrem İnce gerek oylarının düşme eğiliminde olması gerekse seçimlerin kaybedilmesi durumunda muhalefet tarafından günah keçisi ilan edileceğinin farkında olması nedeniyle, seçimlere yalnızca üç gün kala adaylıktan çekildiğini duyurmuştur (Milliyet, 2023b).

³⁸ İnce'nin adaylığının Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi anlamına geldiğine ilişkin bir yaklaşım için Bkn. Doğan, Yalçın (2023), “Tayyip Erdoğan'a Can Simidi: Muharrem İnce”, <https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/tayyip-erdogan-a-can-simidi-muharrem-ince,39270> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Bu şartlar altında, 14 Mayıs 2023 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk ayağı ve parlamento seçimleri yapılmıştır. Seçim arifesinde, kamuoyunda ortaya çıkan beklenti, Millet İttifakı adayı Kılıçdaroğlu'nun ilk turda seçimi kazanacağı yönündedir. İlk turda seçimi kazanmadığı takdirde dahi, Kılıçdaroğlu'nun her halükârda seçimi Erdoğan'ın önünde tamamlayacağı yönünde ciddi bir beklenti hakimdir. Ancak seçim sonuçları, başta kamuoyu araştırma şirketleri olmak üzere herkesi şaşırtmış ve muhalefetin hevesi ve beklentisi kursaklarında kalmıştır. Erdoğan, yüzde 49,24'lük bir seçmen desteği ile seçimleri kıl payı ilk turda kazanma fırsatını kaçırmış ve ikinci tura taşımaya hak kazanmıştır. Erdoğan'ın ardından yüzde 45,07 oy oranıyla Kılıçdaroğlu ikinci sırada, Oğan ise yüzde 5,28'lik oy oranıyla seçimi üçüncü sırada tamamlamıştır (YSK, 2023). Siyasette seçimin kazananını şüphesiz tek başına alınan oy oranları belirlemez. Eğer öyle olsaydı bu seçimi, Kılıçdaroğlu'nun Oğan'ın önünde bitirdiğini iddia etmemiz gerekirdi. Halbuki bu seçimin ilk turunun kazananları Erdoğan ve Oğan'dır. Kutuplaşmanın ve bunun yansıması olan “oyum ziyan olmasın” anlayışının zirve yaptığı bir seçimde dahi Oğan'ın yüzde beşin üzerinde oy alması büyük bir başarıdır. Seçimi kazanamayacağını bile bile yaklaşık üç milyon seçmen, Oğan'ı iyi bir alternatif olarak görmüş ve Oğan'ı desteklemiştir.

Parlamento aritmetiğine baktığımızda, AK Parti bir önceki döneme nazaran oylarını düşürmüş olsa da yüzde 35,32'lik oy oranıyla zirvedeki yerini korumuştur (YSK, 2023). AKP'yi müteakiben CHP, yüzde 25,41 oy oranıyla ikinci sırada kendisine yer bulabilmiştir. DEVA Partisi, Gelecek Partisi ve Demokrat Parti'nin de CHP listelerinden seçime girdiği göz önünde bulundurulduğunda, CHP'nin halihazırdaki kemik oyu olan yüzde 25 sınırını aşamamış olması manidardır. Ortaya çıkan tabloya göre, Cumhurbaşkanlığı seçiminde bulunan AK Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Yeniden Refah Partisi toplamda 323 milletvekili çıkararak meclis çoğunluğunu elde etmiş durumdadırlar.

Gerek Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk ayağının gerekse parlamento seçimlerinin gerçekleştiği 14 Mayıs tarihinin kazananı şüphesiz Cumhurbaşkanlığı İttifakı olmuştur. Bir başka deyişle, 14 Mayıs akşamı itibariyle Erdoğan'ın, seçimin mutlak galibi olduğu şu götürmez bir gerçektir. Ancak zannedilenin aksine Erdoğan, seçimi ikinci turda değil ilk turda kazanmıştır. Şöyle ki, 14 Mayıs akşamı ortaya çıkan tabloya bakıldığında muhalefetin seçimin ikinci ayağında, ilk turda Oğan'ı destekleyen yaklaşık üç milyon oyun tamamına ihtiyacı olduğu aşıkardır. Erdoğan'ın ise ilk turda tercihini Oğan'dan yana kullanan seçmenin çok küçük bir kısmını ikna etmesi, seçimi ikinci turda kazanması için yeterlidir. İlk turda tercihini Türk milliyetçisi kimliğiyle ön plana çıkaran Oğan'dan yana kullanan seçmenin, ikinci turda HDP ile ittifak halinde olan Millet İttifakı'na blok halinde yönelmesinin pek ihtimal dahilinde olmadığı da bilinen yahut öngörülen bir durumdur.

İkinci turda kimin Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanacağını, ilk turda Oğan'a destek veren seçmen belirleyecek olsa bile, Oğan destekçilerinin Oğan'ın göstereceği adaya blok halinde yönelmeyeceği de aşıkardır. Bir başka ifadeyle, Erdoğan'ın seçimi kıl payı kazanamaması gerçeği, Oğan'ın ikinci turdaki tercihini de önemsiz kılmaktadır. Buradan Erdoğan'ın, Oğan ile pazarlıkta elinin muhalefetten çok daha güçlü olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Öte yandan muhalefet, ilk tur öncesi Muharrem İnce üzerinde uyguladığı baskı ve yıldırma politikasına benzer bir yaklaşımı Oğan üzerinde de denemiş ancak amacına ulaşamamıştır. Ayrıca muhalefetin, Oğan sayesinde seçimin ikinci tura kaldığını ve Oğan'ın aday olmama durumunda Erdoğan'ın kuvvetle muhtemel ilk turda Cumhurbaşkanı olacağı gerçeğini görmezden gelmesi yahut öngörememesi de muhalefet adına büyük talihsizliktir. İkinci turda Oğan'ın oylarının neredeyse tamamına ihtiyaç duyan muhalefetin, bir yandan Oğan seçmenini ikna etmesi, diğer yandan da eldeki oyları muhafaza etmesi gerekir. Türk milliyetçisi bir profilin oylarına talip olan muhalefetin, söylemlerini bu doğrultuda güncellediği senaryoda, Kürt desteğini de aynı zamanda nasıl sağlayacağına ilişkin ciddi bir ikilem karşımıza çıkmaktadır.

Muhalefetin ilk tur ile ikinci tur arasındaki 14 gün boyunca uyguladığı politikalara baktığımızda, muhalefetin aslında ilk turda seçimi kazanmak dışında bir politikasının ve alternatif planının olmadığı gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Daha önceden de ifade ettiğimiz üzere, muhalefetin AKP'nin seçimi ilk turda kaybedeceğine olan inancı, sadece aday tercihi konusunda yeterli hassasiyet göstermemelerine değil aynı zamanda alternatif bir politika geliştirme ihtiyacı duymamalarına da neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, muhalefetin, seçimlerin ikinci tura kalması durumunda nasıl bir politika izleneceğine ilişkin bir yol haritasından yoksun olduğu ortaya çıkmıştır. Adeta “bekle gör” stratejisi izleyen muhalefet, ilk turda seçimi kazanamadığı gibi hem Cumhurbaşkanlığı hem de parlamento seçimlerinde geriye düşmüş ve bunun neticesinde de “her tuşa basmak” şeklinde özetlenebilecek bir strateji ile hareket etmeye başlamıştır. Bunun en bariz göstergesi, 14 Mayıs akşamı itibariyle barışçıl ve kucaklayıcı dili bir kenara bırakarak, milliyetçi seçmenin desteğini alabilmek amacıyla daha sert ve milliyetçi bir üsluba yönelmeleridir. Sürekli barış ve helalleşme mesajları veren Millet İttifakı Cumhurbaşkanı aday, 14 günlük süre zarfında masayı yumruklayan bir lidere dönüşmüştür (Odatv, 2023).

Erdoğan'ın zannedilenin aksine seçimi ilk turda kazandığına ilişkin bir başka güçlü delil de ortaya çıkan meclis aritmetiğidir. Cumhuriyet İttifakı, yukarıda ifade edildiği üzere yasa yapmak için gerekli meclis çoğunluğuna ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı'nın bir partiden, meclis çoğunluğunun ise başka bir partiden olduğu, yani kohabitasyon durumlarında kriz ihtimali daima mevcuttur ve oldukça yüksektir (Gönenç, 2008: 522). Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı olduğu AKP iktidarı dönemlerinde çift başlı bir yönetim anlayışının ortaya çıktığı aşıkardır (Gönenç, 2008: 523). Ancak 2017 yılında anayasa referandumuyla uygulamaya konan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde, Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun farklı partilere mensup olmaları çok daha derin krizlerin bizleri beklediğine işaret etmektedir. Bu durumda Cumhurbaşkanı, ülkeyi kararname ile yönetmek isteyecek ve kendisine verilen yetkileri kullanmak suretiyle oldukça kritik atamalar gerçekleştirecek ancak meclis de yasa yapma gücüne sahip olduğu için Cumhurbaşkanı kararname ile yasaların çelişme ihtimali ortaya çıkacaktır.

Cumhuriyet İttifakı'nın meclis çoğunluğuna sahip olduğu ancak öte yandan Kılıçdaroğlu'nun Cumhurbaşkanı seçildiği senaryoda, Anayasa'nın 104. maddesi gereği meclis tarafından çıkarılan yasa ile Cumhurbaşkanı kararnamesi çeliştiğinde yasa geçerli olacaktır.

Yine kararname ile düzenlenen bir mesele hakkında sonrasında meclisin yasa çıkarması halinde, yine meclisin çıkardığı yasa geçerli olacaktır. Dolayısıyla meclis çoğunluğunun bir başka partiye ait olduğu durumda, Cumhurbaşkanı kararnameleri oldukça tartışma yaratacak ve yasa ile kararname arasında hiyerarşi krizi/tartışmaları gündemi meşgul edecektir. Bu ihtimalde, bir yandan AKP ve MHP'nin çoğunlukta olduğu meclis yasa yapacak, ancak yürütmenin başındaki Millet İttifakı adayı bu yasaları uygulamak istemeyecek, diğer bir deyişle yürütme fonksiyonunu yerine getirmeyi reddederek, aksine Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile ülkeyi yönetmeye girişecektir. Ancak bu senaryoda Cumhurbaşkanı, meclis desteğinden yoksun olduğu için -ve hatta meclis köstek olacağı için- hiçbir zaman Erdoğan'ın gücüne ulaşamayacaktır.

Bu noktada Erdoğan'ın bugüne kadar ülkeyi kararnameler ile nasıl yönetebildiği sorusu sorulabilir. Erdoğan, hem meclis çoğunluğuna sahip bir partinin lideri hem de Cumhurbaşkanı olması hasebiyle, onun kararnamelerini geçersiz kılacak bir irade mecliste tecelli edememiştir. Bir başka deyişle, Erdoğan'ın elinde iki farklı alternatif mevcuttur. Rotasyon oyuncusuna sahip olma avantajını kullanan Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getiriliş mantığıyla da uyumlu olmak üzere, hızlı ve etkin karar alıp uygulamak istediğinde kararname çıkarmakta, sair meseleler için ise partisinin çoğunlukta olduğu meclis eliyle yasa çıkarma yöntemini tercih etmektedir. Dolayısıyla Erdoğan'ın 2018 ile 2023 yılları arasında çıkardığı kararnamelerin sayısının, meclis tarafından çıkarılan yasaların sayısını aşmış olması³⁹, Kılıçdaroğlu'nun Cumhurbaşkanı olduğu senaryoda ülkeyi kararnameler ile yönetebileceği anlamına gelmemektedir. Özetle, bu ihtimalin farkında olan seçmenin ilk turda hem parlamentonun Cumhur İttifakı tarafından kazanıldığı gerçeğini, hem de Cumhur İttifakı adayı Erdoğan'ın seçimi önde bitirdiği gerçeğini kabullenip, ikinci turda yönetim krizine sebebiyet vermemek adına tercihinin ilk turun kazanan adayından yana kullanması şartıtcı değildir. Zikredilen tüm bu senaryolar ve faktörler, Erdoğan'ın ikinci turda elini güçlendirmiş, muhalefeti plansız ve programsız bırakmış ve Erdoğan'ın aslında seçimi ilk tur itibarıyla kazandığını bizlere göstermiştir.

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde, seçmenini sandığa gitmeye ikna etmeyi amaçlayan liderlerin, her seçim öncesi, o seçimin Cumhuriyet tarihinin en önemli seçimi olduğunu iddia etmeleri aşına olduğumuz bir durumdur. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren yapılan her seçim ve referandum öncesi seçmen, liderlerinin sandığa gitme çağrılarına maruz kalmıştır. Geriye dönüp bakıldığında, özellikle 2010 ve 2017 referandumlarının demokrasi standartlarımızda ve hükümet sistemimizde sebebiyet verdiği dönüşüme bakıldığında, bu referandumların gerçekten de hayati önemi haiz olduğu ortadadır.

³⁹ CHP milletvekili ve anayasa hukukçusu İbrahim Kaboğlu, meclisin 139 adet yasa çıkardığı dönemde Cumhurbaşkanının 140 adet kararname çıkardığına işaret etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkn. Bayar, Ceren (2023), "Partili Cumhurbaşkanlığının İlk Dönemi Bitti, 5 Yıllık Bilançosu Çıktı", <https://www.gazeteduvar.com.tr/partili-cumhurbaşkanliginin-ilk-donemi-bitti-5-yilin-bilancosu-cikti-haber-1612190> (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

Ancak, 2023 seçimlerini bu referandumların bile önüne koyan kendine özgü bazı şartları vardır. Şüphesiz ekonomik, siyasi ve anayasal krizler, Türk siyasi hayatının belki de olmazsa olmazlarıdır. Benzer şekilde deprem de bu ülkenin bir gerçeğidir. Dolayısıyla, bu seçimleri öncekilerden ayıran temel faktörler ekonomik kriz ve deprem değildir. Bu seçimleri öncekilerden ayıran temel farklardan ilki; toplum, belki de hiç olmadığı kadar kutuplaşmıştır. Farklılıklara tahammülü olmayan ve adeta kavga etmek için bahane arayan bir kitle ortaya çıkmıştır. Muhakkak bunda ekonomik krizin ve göçmen krizinin de etkileri vardır ancak asıl tetikleyici unsur, liderlerin kitleleri hedefleri doğrultusunda harekete geçirebilmek amacıyla kutuplaştırıcı dil ve üslubun dozunu bilinçli olarak olabildiğince artırmalarıdır.

2023 seçimlerini diğerlerinden ayıran ikinci ve belki de daha önemli unsur, ortaya çıkan tablo nedeniyle, Türk demokrasisinin erozyona uğramaya devam edip, yarışmacı otoriter rejim kategorisinden tam otoriter rejim kategorisine doğru bir evrilme tehlikesinin mevcut olmasıdır. Otoriterleşme eğiliminde olan bir siyasi oluşumun destek görmeye ve bunun neticesinde seçimleri kazanmaya devam etmesi durumunda, bu yönetimin nerede duracağını kestirmek son derece güçtür. Popülist ve otoriterleşme eğilimi bulunan yönetimler, sadece bize özgü olmayan ve tüm dünyanın çözüm üretmeye çalıştığı bir prototiptir.⁴⁰ Bu rejimlerde, yatay hesap verilebilirlik müesseseleri olmadığı ya da yeterince güçlü olmadığı için, kurumlar birbirlerini denetleme ve dengeleme misyonunu yerine getiremezler.⁴¹ Büyük bir seçmen kitlesi desteğini elinde bulunduran iktidarlara karşı, denetleme ve dengeleme görevini yerine getirmesi beklenen kurumların başında yargı ve bağımsız denetleme kurumları gelmektedir. Geliştirdiği popülist söylemlerle ve alternatiflerinin de zayıflığının etkisiyle, seçmen desteğini alan rejimlerin, bağımsız olması beklenen kurumların bağımsızlığına gölge düşürecek hamlelere girişmemesini beklemek naif bir yaklaşım olur. Bahsi geçen yatay hesap verilebilirlik kurumları, ilk etapta bu rejimlere direnmeye kalkışsalar bile, bu kurumlarda görev alan kişiler, direnç göstermeye çalıştıkları idare tarafından atandıkları için bu direncin sonuç verme olasılığı oldukça düşüktür.

Dolayısıyla seçmen desteğini arkasına almış ve otoriterleşme eğilimi gösteren yönetimlere karşı dur diyebilecek olan güç yine seçmenin kendisidir. Seçmenin iradesinin yönetime yansması için tabii ki seçimlerin en azından yarışmacı olması gerekir. Bir başka ifadeyle seçimler, tam otoriter rejimlerde, iktidar değişikliği anlamına gelmekten ziyade, göz boyamaktan ve sonuçları zaten önceden planlanmış olan seçimlere meşruluk kazandırma çabasından öteye geçmemektedir.

⁴⁰ Global çapta demokrasi standartlarında ortaya çıkan erozyona ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkn. Levitsky, Steven ve Danial Ziblatt (2018), *How Democracies Die* (Crown Publishing).

⁴¹ Özbudun, “accountability” kelimesini bilinçli olarak “hesapverirlik” olarak çevirmektedir. Hesap verme durumundaki kişi veya kurum için isteğe bağlı bir izlenim oluşturabileceğinden, “hesap verilebilirlik” ifadesini kullanmaktan kaçınılmaktadır. Hesap verme kavramı aynı zamanda hukuki bir yükümlülük taşımaktadır. Benzer şekilde, O'Donnell, İspanyolca ve Portekizce’de “accountability” teriminin karşılığının olmamasının tesadüf olmadığını ve bu ülkelerin hesap verme yaklaşımını yansıttığını belirtmektedir. Özbudun da Türkçede bu terimin eksikliğinin tesadüfi mi yoksa belirli bir zihniyetin yansıması mı olduğunu şu şekilde ifade eder: “Acaba Türkçede de bu terimin direkt karşılığının olmaması ve ancak iki kelimeyle oldukça çapraşık bir biçimde ifade edilmesi de salt bir tesadüf olarak açıklanabilir mi?” bkn. Özbudun, Ergun (2015), *Anayasalcılık ve Demokrasi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları-2. Baskı), s.79 dipnot 15.

Türk demokrasisi, uzun yıllar “sıfatlı demokrasiler” arasında kendisine yer bulmakta iken, özellikle 2013 yılı ve sonrası iktidarın otoriterleşme eğilimi göstermesi nedeniyle ve bilhassa darbe girişimi sonrası yönetimin KHK rejimine dönüşmesi nedeniyle, artık sıfatlı dahi olsa demokrasi liginde kendisine yer bulamamaktadır. Diğer bir deyişle, sıfat, artık demokrasiye değil otokrasiye eklenmekte ve bu nedenle sistemimiz, “yarışmacı otoriter rejim” olarak adlandırılmaktadır. Ancak, halihazırda, en azından yarışmacı niteliğe sahip olan demokrasimiz için, 2023 seçimleri hayati öneme sahiptir. Yarışmacı niteliğinin kaybedilmesi, aynı zamanda seçmenin iradesinin sandığa eksiksiz ve hatasız yansması anlamına gelen eşğin de aşılması anlamına gelmektedir. Böyle bir tablonun ortaya çıkması durumunda, yapılacak seçimlerin de bir anlamı kalmayacaktır.

Her ne kadar otoriterleşme meyli olan iktidara, sadece seçmenin kendisinin engel olabileceğini ifade etmiş olsak da bu çalışmadan çıkarılabilecek en son sonuç, ortaya çıkan tablo nedeniyle seçmenin suçlanmasıdır. Şüphesiz, seçmenin tercihini etkileyen birçok faktör vardır. Seçmenin, her şeye rağmen iktidara muhalefetten daha fazla güvenmesinin altında yatan sebepler, muhalefetin kaldığı ve çözmekte zorlandığı ikilemler, ve daha birçok unsur bu çalışmamızda incelenme fırsatı bulmuştur. Muhalefetin, seçmenin tercihlerini etkileyen bu faktörleri -üstelik şartlar kendileri lehine hiç olmadığı kadar oluşmuşken- doğru bir şekilde değerlendirme ve neticesinde seçmenin oyunun rengini değiştirme çabasının yetersizliği ortadadır. Muhalefet, ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmeyi ve meşakkatli de olsa ortak aday belirleme sürecini bir şekilde tamamlamayı başarmış olsa da seçim sürecini yönetme konusunda iyi bir performans sergileyememiştir. Ülkedeki otoriterleşme, adalet, ekonomi, göçmen, deprem gibi önemli krizlere rağmen hem parlamento hem de Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmeyi başarmıştır.

Zikredilen krizlerden yalnızca bir tanesinin bile liberal demokrasilerde hükümet değişikliğine sebebiyet verecek ehemmiyette olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu krizlerin hepsini ve daha fazlasını bagajında toplayabilmiş bir iktidarı mağlup edememek zoru başarmaktır. Dolayısıyla, kaybedilmesi oldukça güç olan 2023 seçimlerini kaybetmeyi başardığı için bu mağlubiyet, muhalefetin bu seçimlere ilişkin gözle görülür en önemli başarısıdır. Mart 2024 tarihinde yapılacak olan yerel seçimler nedeniyle, seçim atmosferi tam anlamıyla sonlanmış değildir. Muhalefetin moral ve motivasyon bozukluğu, 2023 seçimleri öncesi oluşturulan ittifakın bozulma tehlikesi, seçim süreci boyunca atılan yanlış adımlar nedeniyle muhalif seçmenin tepki oyu kullanma ve hatta sandıkları boykot etme ihtimali ve muhalefet liderlerinin koltuklarını bırakmaya yanaşmayan tutumları birlikte değerlendirildiğinde, büyükşehirler dahil olmak üzere muhalefetin güçlü olduğu bölgelerde Erdoğan’ın yeni bir zafer kazanması şaşırtıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi, E. 2007/45. K. 2007/54, 01.05.2007, Resmî Gazete, 27.06.2007, No. 26565.
Anayasa Mahkemesi, E. 2008/1, K. 2008/2, 30.07.2008, Resmî Gazete, 24/10/2008, No. 27034.

- ArtıGerçek (2023), “Karamollaoğlu’ndan Erdoğan’a: Kimler Kimlerle Beraber?”, <https://artigercek.com/politika/karamollao-glundan-erdogana-kimler-kimlerle-beraber-243751h> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- AYDIN, A. (2013), “2002-2010 Dönemi Türk Dış Politikasındaki Eksen Kayması Algısının Liberal Teori Açısından Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1): 235-257.
- Aydınlık (2023), “Ali Babacan: Avrupa Bize Aferin Diyecek!”, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/ali-babacan-avrupa-bize-aferin-diyecek-364678> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Babalatv (2023), “Mevzular Açık Mikrofon Tanıtım 115. Bölüm: Kemal Kılıçdaroğlu”, https://www.youtube.com/watch?v=Q8rjsfTxbdI&ab_channel=BaBaLaTV (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- BBC (2023), “Altılı Masa ‘Millet İttifakı’na Dönüştü, Cumhurbaşkanı Adayı İçin 13 Şubat’ta Yapılacak Toplantı İşaret Edildi”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/clkxen2mzj8o> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- BORRUD, G. ve Dorian J. (2010), “Constitutional Reform”, <https://www.dw.com/en/european-union-welcomes-turkeys-constitutional-reform-victory/a-5999622> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- BOYUNSUZ, Ş. (2016), “The AKP’s Proposal for a “Turkish Type of Presidentialism” in Comparative Context,” Turkish Studies, 17(1): 68-90.
- ÇALIŞKAN, K. (2018), “Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive toward Full Authoritarianism”, New Perspectives on Turkey, 58(1): 5-33.
- ÇİÇEK, Y. (2023), “‘Ne Domuz Bağı, Ne Kandil Dağı!’ Tezgâhına Bak”, <https://www.turkgun.com/ne-domuz-bagi-ne-kandil-dagi-tezgahina-bak> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).
- DE MUNTER, A. (2017), “Turkey: The Venice Commission’s Opinion on the amendments to the Turkish Constitution to be submitted to a national referendum on 16 April 2017, Highlights”, <https://carloscoelho.eu/ed/files/turkey-information-note-venice-commission-s-opinion.pdf> (Erişim Tarihi: 17.05.2023).
- Diken (2023), “Oğuzhan Uğur, Muharrem İnce’yi Uyarmış”, <https://www.diken.com.tr/oguzhan-ugur-muharrem-inceyi-uyarmis/> (Erişim Tarihi: 24.07.2023).
- DOĞAN, E. (2020), “Türkiye’de Asker-Siyaset İlişkisi; 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Süreçleri”, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- DURAN, B. (2023), “Listelere Tepkiler ve Seçimin Olası İki Sürprizi”, <https://www.setav.org/listelere-tepkiler-ve-secimin-olasi-iki-surprizi/> (Erişim Tarihi: 05.08.2023).
- Dünya (2023), “Ankara’da Sıcak Saatler: Akşener Masaya Geri Döndü”, <https://www.dunya.com/gundem/ankarada-sicak-saatler-aksener-masaya-geri-dondu-haberi-687466> (Erişim Tarihi: 14.06.2023).
- ERHAN, Ç. Ve Embel, E. (2015), “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, bilig, 72(1): 145-170.
- ESEN, B. ve Gümüşçü, Ş. (2023), “How Erdoğan’s Populism Won Again, Journal of Democracy”, 34(3): 21-32.

- Euronews (2023), “Hangi Anket Firması 2023 Seçim Sonuçlarını En Doğru Tahmin Etti?”, <https://tr.euronews.com/2023/05/14/hangi-anket-firmasi-2023-secim-sonuclarini-en-dogr-u-tahmin-etti>, (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- Evrensel (2023), “TRT Haber, Erdoğan’a 32 Saat 43 Dakika, Kılıçdaroğlu’na İse Yalnızca 32 Dakika Ayırdı”, <https://www.evrensel.net/haber/490292/trt-haber-erdogana-32-saat-43-dakika-kilicdarogluna-ise-yalnizca-32-dakika-ayirdi>, (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Financial Times (2020), “Turkey Being Run Like ‘Island State’, Says Former Deputy PM”, <https://www.ft.com/content/7f62ddd2-66c0-11ea-800d-da70cff6e4d3> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- Freedom House (2023), “Freedom in the World 2023: Turkey”, <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2023>, (Erişim Tarihi: 14.08.2023).
- Gazeteduvar (2023), “Kılıçdaroğlu: Koltuğundan Kalkmıyorsa Altına Etmiştir”, https://www.youtube.com/watch?v=JWheUWhrdR0&ab_channel=GazeteDuvar (Erişim Tarihi: 14.07.2023).
- GÖNENÇ, L. (2008), “Presidential Elements in Government: Turkey,” *European Constitutional Law Review*, 4(3): 488-523.
- Günboyu (2023), “Yıllar Sonra Abdullah Gül’ün Neden Cumhurbaşkanı Yapıldığı Ortaya Çıktı”, <https://www.gunboyugazetesi.com.tr/yillar-sonra-abdullah-gulun-neden-cumhurbaskani-yapildigi-ortaya-cikti-89490h.htm> (Erişim Tarihi: 29.07.2023).
- Halktv (2023), “Erdoğan’ın Karşısında Kutu Kola Aday Olsa..”, <https://halktv.com.tr/siyaset/erdoganin-karsisinda-kutu-kola-aday-olsa-745941h> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- Halktv (2022), “Kılıçdaroğlu: Demirtaş ve Kavala’nın Serbest Brakılmasını İstiyorsanız Bize Katılacaksınız”, <https://halktv.com.tr/gundem/kilicdaroglu-demirtas-ve-kavalanin-serbest-birakilmasini-istiyorsanız-bize-678447h> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).
- LEVITSKY, S. And Way, L. A. (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Medyascope (2023), “Kılıçdaroğlu ve Özdağ’dan Yedi Maddelik Protokol”, <https://medyascope.tv/2023/05/24/kilicdaroglu-ve-ozdagdan-yedi-maddelik-protokol/> (Erişim Tarihi: 12.07.2023).
- METE, M. D. (2021), “Constitutional Crises and Referendums in Turkey”, *Yasama Dergisi* 44(2): 61-100.
- METE, M. D. (2022), “Turkey’s Experience of Legal Transplantation And Turkish-Style Presidential System”, *Selçuk Law Review* 30(3): 1159-1173.
- Milliyet (2023a), “Ya Tarih Yazacağız Ya Tarih Olacağız”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ya-tarih-yazacagiz-ya-tarih-olacagiz-6912189>, (Erişim Tarihi: 14.06.2023).
- Milliyet (2023b), “Muharrem İnce, Cumhurbaşkanlığı Adaylığından Çekildiğini Duyurdu”, <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/muharrem-ince-cumhurbaskanligi-adayligindan-cekildigini-duyurdu-video-6945511> (Erişim Tarihi: 24.07.2023).
- MONTESQUIEU (1998), *Kanunların Ruhu Üzerine* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları) (Çev. Fehmi Baldaş).
- The New York Times (2021), “Saudi Crown Prince is Held Responsible for Khashoggi Killing in U.S. Report”, <https://www.nytimes.com/2021/02/26/us/politics/jamal-khashoggi-killing-cia-report.html> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).

- Ntv (2023), “Partilerin Oyu Hangi İllerde Düştü Hangi İllerde Yükseldi?”, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/partilerin-oyu-hangi-illerde-dustu-hangi-illerde-yukseldi,ivKQWfuwcUWkpdANlp5JOg> (Erişim Tarihi: 01.08.2023).
- Odatv (2023), “Kılıçdaroğlu Masayı Yumrukladı... Buradayım Be Buradayım”, <https://www.odatv4.com/siyaset/kilicdaroglu-masayi-yumrukladı-buradayım-be-buradayım--17673259> (Erişim tarihi: 27.07.2023).
- Odatv (2019), “Muharrem İnce: ‘Adam Kazandı’”, <https://www.odatv4.com/siyaset/muharrem-ince-adam-kazandı-17041901-159700> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).
- O’DONNELL, G. (1994), “Delegative Democracy,” *Journal of Democracy* 5(1): 55-69.
- Ortak Politikalar Mutabakat Metni (OPMM) (2023), “Ortak Politikalar Mutabakat Metni”, <https://chp.org.tr/yayın/ortak-politikalar-mutabakat-metni/Open> (Erişim Tarihi: 27.06.2023).
- ÖZBUDUN, E. (2015), *Anayasalcılık ve Demokrasi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları-2. Baskı).
- ÖZBUDUN, E. (2022), “Yarışmacı Otoriterizmden Kapalı Otoriterizme”, <https://www.perspektif.online/yarismaci-otoriterizmden-kapali-otoriterizme/> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).
- ÖZBUDUN, E. (2023), “Yarışmacı Otoriterizmden Katı Otoriterizme”, <https://www.perspektif.online/yarismaci-otoriterizmden-kati-otoriterizme/> (Erişim Tarihi: 29.05.2023).
- ÖZBUDUN, E. ve Gençkaya, Ö. F. (2009), *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey* (Budapest and New York: Central European University Press).
- ÖZSOY, A. (2023), “Depremle Geldiler, Depremle Gidecekler”, <https://www.turksolu.com.tr/depremle-geldiler-depremle-gidecekler/> (Erişim Tarihi: 14.08.2023).
- Reuters (2023), “Türkiye’de Anket Şirketleri Seçim Öngörülerinde Neden Yanıldı?”, <https://www.voaturkce.com/a/reuters-turkiye-anket-ciler-sonucu-dogru-tahmin-etmeyi-basaramadi/7094509.html> 15.05.2023, (Erişim Tarihi: 19.07.2023).
- RIAZ, S., Babar Hussain Shah, Mati ur Rehman (2022), “Jamal Khashoggi’s Murder: Exploring Frames in Cross-National Media Coverage”, *Journal of Social Science and Humanities*, 61(1): 06-30.
- SANCAR, A. (2022), “Bir ‘Altılı Masa’ Hikayesi: Parlamenter Sistem Diye Toplanıp Adaylığa Sıkıştı”, <https://www.diken.com.tr/bir-altili-masa-hikayesi-parlamenter-sistem-diye-toplanip-nasil-adaylik-tartismasina-sikisti/> (Erişim Tarihi: 21.06.2023).
- Sözcü (2023a), “Altılı Masa Ortak Aday Konusunda Anlaştı”, <https://www.sozcü.com.tr/2023/gundem/altili-masanin-kritik-toplantisi-basladi-7608700/> (Erişim Tarihi: 23.06.2023).
- Sözcü (2022), “Muharrem İnce: İktidarı Değiştirmek İstiyorsak Önce Muhalefeti Değiştirmeliyiz”, <https://www.sozcü.com.tr/2022/gundem/muharrem-ince-iktidari-degistirmek-istiyorsak-once-muhalefeti-degistirmeliyiz-7529075/> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).
- Sözcü (2023b), “Sinan Oğan 100 Bin İmzayı Topladı...”, 26.03.2023, <https://www.sozcü.com.tr/2023/gundem/son-dakika-bir-aday-daha-100-bin-imzayi-topladi-7633573/> (Erişim Tarihi: 23.07.2023).
- T24 (2016), “Erdoğan: At İzi, İt İzine Karıştı; FETÖ’cü Diye Suçladıkları Bazı İnsanların Bu İşle Hiç Alakası Yok!”, <https://t24.com.tr/haber/erdogan-at-izi-it-izine-karisti-FETÖcu-diye-sucladiklari-bazi-insanlarin-bu-isle-hic-alakasi-yok,358724> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).

- The Economist (2023), “Could Erdogan Be Ousted İn Turkey’s Coming Election?”, <https://www.economist.com/briefing/2023/05/04/could-turkeys-strongman-be-on-the-way-out> (Erişim Tarihi: 19.07.2023).
- The Economist (2011), “Gandhi’s Rise”, <https://www.economist.com/europe/2011/04/28/gandhis-rise> (Erişim Tarihi: 18.07.2023).
- The New York Times (2021), “Saudi Crown Prince is Held Responsible for Khashoggi Killing in U.S. Report”, <https://www.nytimes.com/2021/02/26/us/politics/jamal-khashoggi-killing-cia-report.html> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).
- TOL, G. (2023), “How Corruption and Misrule Made Turkey’s Earthquake Deadlier,” <https://foreignpolicy.com/2023/02/10/turkey-earthquake-erdogan-government-response-corruption-construction> (Erişim Tarihi: 15.07.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun no: 2709, Kabul tarihi: 18.10.1982 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Her%20ne%20sebeple%20olursa%20olsun,%2D4709%2F4%20md> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
- Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırmaları Merkezi (DISKAR) (2022), “Emekçinin Enflasyonu Üç Haneli!”, <https://arastirma.disk.org.tr/?p=9278> (Erişim Tarihi: 06.08.2023).
- ULUSOY, A. (2020), “12 Eylül 2010 Referandumu ya da Hukukta Karşı Devrim”, <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/12-eylul-2010-referandumu-ya-da-hukukta-karsi-devrim,28023> (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- UYSAL, A. (2023), “Cehennemın Kapılarını Kapatmak”, <https://www.evrensel.net/yazi/92960/cehennem-in-kapilarini-kapatmak> (Erişim Tarihi: 24.06.2023).
- UYSAL, S. (2019), “Psychological Effects of Islamophobia on Hijab Ban Victims in Turkey in the Context of February, 28 Hijab Ban Process And Religious Coping”, Journal of The Near East University Islamic Research Center, 5(2): 281-314.
- Yeni Şafak (2005), “Öncelik ‘3Y’ ile Mücadele”, <https://www.yenisafak.com/gundem/oncelik-3y-ile-mucadele-2714332>, (Erişim Tarihi: 23.07.2023).
- YILMAZ, M. Y. (2023), “Türkiye, Malezya Olur mu?”, <https://mehmetyyilmaz.com/t24-com-tr/turkiye-malezya-olur-mu/> (Erişim Tarihi: 02.08.2023).
- Yüksek Seçim Kurulu (2023), 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023CBSecimIstatistik.pdf> (Erişim Tarihi: 23.07.2023).
- Yüksek Seçim Kurulu (2007), “30 Temmuz 2007 tarih ve 739 sayılı YSK Kararı, 30 Temmuz 2007 tarih ve 26598 sayılı Resmî Gazete”, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf> (Erişim Tarihi: 24.07.2023).